

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Studium humanitní vzdělanosti

Antropogenní katastrofy v českojazyčných médiích 19. století

Bakalářská práce

Vypracoval: Jan Bartko

Vedoucí práce: doc. Dr. phil. Pavel Himl

Praha 2018

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 25. 6. 2018

.....

Jan Bartko

Poděkování

Na tomto místě bych velmi rád poděkoval za vedení této práce panu doc. Dr. phil. Pavlu Himlovi. Jeho ochota, přehled a desítky hodin věnovaného času jsou nedocenitelné.

Obsah

1	Úvod	5
2	Modernita.....	9
3	Pohled na katastrofy v novověku	10
4	České novinářství v 19. století.....	13
5	Kramářské písně	15
6	Antropogenní katastrofy pohledem dobových médií	20
6.1	Neštěstí na dole Döllinger u Duchcova, 10. 2. 1879	23
6.1.1	Zachycení neštěstí v kramářské písni	24
6.1.2	Zachycení neštěstí v novinách	26
6.2	Neštěstí na dole Maria 31. 5. 1892, Březové Hory u Příbrami.....	28
6.2.1	Zachycení neštěstí v kramářské písni	29
6.2.2	Zachycení neštěstí v novinách	30
6.3	Vlakové neštěstí u Hořovic, 10. listopadu 1868.....	32
6.3.1	Zachycení neštěstí v kramářské písni	33
6.3.2	Zachycení neštěstí v novinách	36
6.4	Požár Vídeňského Ringtheatru 8. 12. 1881	40
6.4.1	Zachycení neštěstí v kramářské písni	41
6.4.2	Zachycení neštěstí v novinách	42
7	Závěr	45
8	Seznam použitých pramenných zdrojů	48
9	Seznam použité sekundární literatury.....	49
10	Seznam použitých elektronických zdrojů	50

1 Úvod

Dlouhé 19. století bylo obdobím, kdy evropská společnost procházela zásadními změnami, které bychom mohli nazvat modernizací. Technický pokrok, doznívající osvícenské reformy, Francouzská revoluce a výdobytky průmyslové revoluce ovlivňovaly téměř každý aspekt života člověka. Stejně tak ale v životě průměrného Evropana pořád hrálo zásadní roli náboženství, oficiálně stále reprezentované katolickou či evangelickými církvemi, pomineme-li nedominantní skupiny jako židy a muslimy. Ve své bakalářské práci bych se chtěl zaměřit na změny ve vnímání příčin a následků katastrofických událostí v životě běžného člověka ve střeoevropském prostoru v druhé polovině 19. století. Ve středověku byly katastrofy vysvětlovány zejména nábožensky (Boží trest nebo dílo ďáblovo) a jako zacílené na určitou ohraničenou skupinu obyvatel. Šlo ale téměř vždy o neantropogenní katastrofy, které primárně nesouvisí s konkrétní lidskou činností (například požár způsobený bleskem, povodeň, kroupy či morová epidemie). V průběhu 19. století se ale již v pramenech mnohem častěji setkáváme s antropogenními katastrofami, jako třeba srážka vlaků, výbuch sudu se střelným prachem či záplava dolu. Jak byly tyto katastrofy vnímány společností, zejména jejich příčiny, průběh a vypořádávání se s jejich následky?

Téma antropogenních katastrof, způsobených (do velké míry) lidmi, jsem zvolil z toho důvodu, že se v obecné rovině týkají něčeho v tehdejší době dobře známého. Přírodní katastrofy byly součástí lidských dějin od jejich samotného počátku. Na jejich vznik, resp. příčiny, panoval poměrně ustálený názor. Antropogenní katastrofy s těmi přírodními sdílejí jakousi neovlivnitelnou, neočekávanou destruktivitu a obě způsobuje nějaká nezamýšlená síla. Oproti přírodním katastrofám ale oplývají i další perspektivou, mají v sobě i jistý „lidský“ prvek. Vždy jsou způsobeny konkrétní lidskou aktivitou či opomenutím. Jejich příčiny či zvětšený destruktivní potenciál často souvisí s technickým pokrokem, a jejich následky mohou často být rozsahem i následky horší než ty dřívější (např. díky větší kapacitě a rychlosti dopravních prostředků, ničivější síle výbušnin). Tam, kde probíhá lidská organizovaná aktivita, se také velmi často lidé začínají shromažďovat – antropogenní katastrofy tedy také mnohem častěji zasahují města a infrastrukturu. Jejich příčiny, průběh a následky jsou tedy mnohem více spojeny s lidskou aktivitou. Tím se tedy také liší od katastrof přírodních, kdy může také například zásahem blesku vzplanout lidské sídlo či tíhou sněhu spadnout střecha. Přírodní události také zasahují „lidské výtvoř“ a negativně ovlivňují lidské životy, ale nebyly způsobeny vědomou lidskou ne/aktivitou. Můžou tedy být také považovány za antropogenní

(kdyby člověk dům nepostavil, nemohl by shořet), v mém pohledu ale v takových případech není jejich antropogennost nijak zásadním prvkem.

Otázkou je, jak vnímání běžného člověka v minulosti dnes zkoumat. Jako metodu jsem zvolil analýzu zachycení antropogenních katastrof 19. století v tehdejších sdělovacích prostředcích – novinách a kramářských písničkách.

Různá média měla pro jednotlivé skupiny obyvatel odlišné významy. Kramářské písničky byly cíleny zejména na chudší, hlavně venkovské obyvatelstvo. Fungovaly nejen jako informační zdroj, ale měly recipienty (publikum při jejich veřejném přednesu, čtenáře u prodávaných listů) také pobavit. Tomu byla uzpůsobena forma i obsah sdělení. Setkáváme se v nich s popisem aktuálních událostí, návody, jak se mají lidé chovat, velebit Boha, i jinými tématy. Předpokládám, že venkovské obyvatelstvo bylo veskrze konzervativnější a tomu musely odpovídat motivy a obsah písní. Zatímco měšťané si vytvořili svébytný životní styl, život na venkově stále ještě do větší míry ovládala tradice a rytmy přírody. Stále ještě zde přetrvávala spíše třígenerační rodina, větší vliv si zachovala církev.¹ Na venkově se kladný vztah k inovacím rozvíjel pomalu. Hlavním cílem kritiky venkova byl zejména intuitivní odpor sedláků k inovacím, které byly většinou zaváděny poté, co našly své uplatnění na šlechtických pozemcích. Na selských statcích bylo po dlouhou dobu hlavní plodinou obilí, hnojení a práce s těžkou technikou se prosazovala jen pomalu. Život tak probíhal poměrně dlouhou dobu bez zásadních inovačních změn.²

Noviny byly svým obsahem i formou distribuce určeny spíše pro městské obyvatelstvo. Zabývaly se aktuálním děním na politické, hospodářské úrovni, informovaly o dění ve světě a důležitou roli hrála i jejich inzertní část. Noviny plnily zejména informační roli, nesloužily jako médium pro zábavu.

Na jednu stranu tedy tato média formovala myšlení obyvatelstva, na druhou ale byla sama svými čtenáři zpětně ovlivňována. Musela být psána tak, aby je lidé chtěli kupovat. Obecně musela sdílet určitý jazykový a výrazový základ, vyjadřovat nálady a myšlenky obyvatelstva a v reakci na katastrofu vyjadřovala určitý pohled na svět, obavy a názory, ať už šlo o příčiny neštěstí, samotný průběh či jeho následky a poučení z něho plynoucí.

¹ *Velké dějiny zemí Koruny české XII.a*, 2012, s. 540-541.

² *Velké dějiny zemí Koruny české XI.b*, 2013, s. 90-91.

Překotný vývoj nových technologií a řada objevů, od Hookeova objevu buňky v roce 1665, přes vznik parního stroje, po Wöhlerovo syntetizování urey (kterým vyvrátil zažitou teorii o vitalismu) v roce 1828, politické reformy a nové úvahy o roli a schopnostech člověka ve světě vedly k tomu, že pro velkou část procesů a jevů (ať už společenských nebo biologických) už nebylo akceptováno pouze nadpřirozené vysvětlení. Konkrétní procesy již nebyly zdůvodňovány nadpřirozenou mocí, ale měly legitimní vědecké opodstatnění. Od 18. století byl už svět často chápán mechanicky, „*podoben natahovacím hodinám, byl jednou Bohem uveden do chodu a jeho další běh se řídí pevnými zákony.*“³ Když ale Jakob Scheuchzer v roce 1721 ve své knize *Jobi Physica Sacra oder Hiobs Naturwissenschaft verglichen mit der heutigen* mluvil o Galileovi a jeho heliocentrické teorii, byl přinucen cenzurním nařízením veškeré zmínky o tomto astronomovi vyškrtnout.⁴ Některé názory, jakkoli vědecky podložené, byly ještě stále příliš kontroverzní. Legitimizace se dočkaly až za další desítky let.

V 19. století se nadále projevoval odkaz osvícenských reforem a změn pohledu na svět. V postupně čím dál víc sekularizované Evropě se, zejména od dob Francouzské revoluce, začínají prosazovat nové myšlenkové směry, zejména racionalismus a liberalismus. Přírodní svět byl stále více racionalizován, různé skupiny obyvatel (náboženské menšiny, ženy, otroci) postupně nabývaly nových občanských práv, ještě stále ale ve velké míře platilo, že „*Bůh má s jednotlivými národy své plány, určuje je k naplňování svých záměrů a jsou-li podrobena zkoušce, prosí o Boží ochranu*“.⁵ Ještě v druhé polovině 19. století, zejména ve střední a západní Evropě, „moderní“ duch doby velmi často soupeřil s konzervativním pohledem na svět. To lze ilustrovat zejména v Rakouském císařství např. na půdě Kroměřížského sněmu. Optimistický pohled na nově vznikající ústavu a naděje, že se v ní budou projevovat pokrokové názory, byly po přesunu ústavodárného sněmu do Kroměříže poměrně rychle vyvráceny. Pod důsledným dohledem Bacha, Stadion a Windischgrätze bylo v manifestu nově nastoupivšího Františka Josefa I. psáno, že „*...sice chce postupovat ve srozumění s národy, ale mnohem více spoléhal na pomoc boží. Každému jen průměrně vzdělanému občanu také musela být nápadná hned v úvodu manifestu obnovená titulatura ‚z boží milosti‘, nahrazující v posledních měsících titulaturu ‚konstituční císař‘.*“⁶

³ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, 2001.

⁴ Ibid, s. 169.

⁵ RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*, 2003, s.66.

⁶ URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm 1848–1849*, 1988, s.27.

Pokrok ve svých různých podobách byl většinou společností (s výtkou, že obecně v městském prostředí rychleji než na venkově) vnímán jako prospěšný, pozitivní. Pro účely práce nebudu uvažovat o protikladných tendencích, které se projevovaly u různých skupin lidí, např. u ludditů ničením strojů nebo v romantické literatuře. Kromě toho měl ale i řadu negativních dopadů, který si tehdejší společnost mohla, ale nemusela uvědomovat. Soustředování velkého počtu obyvatel do jednoho místa v některých případech zhoršovalo hygienickou a sociální situaci společnosti. Badatel vycházející z marxistických pozic by onu dobu mohl vnímat jako novou fázi třídního boje. Mimo dlouhotrvající problémy se ale s větším využitím techniky objevují i nové „katastrofy“. Tím jsou myšlena neštěstí velkého rozsahu, která mohla vzniknout právě jen a pouze kvůli (zejména technologickému) pokroku a urbanizaci společnosti. Byla to zejména průmyslová, dopravní neštěstí a živelní události, které prokazatelně souvisely s lidskou aktivitou.

Moje základní badatelská otázka proto zní: jak byly v dobových českých médiích prezentovány antropogenní (technologické) katastrofy velkého rozsahu, zejména ve vztahu k pokroku? Jakou roli v nich hrají opatření jako protipožární předpisy, pravidla železničního provozu, hygienické předpisy a cílená opatření k záchraně lidských životů? Jak se liší pohled na tato neštěstí mezi dvěma prototypickými médii, novinami jako reprezentantem „modernity“ a kramářskými písněmi, typem média, které existovalo již staletí a formálně i obsahově bylo odlišné?

2 Modernita

„Mezi osvícenci se od 18. století (např. v díle Johna Locka nebo Thomase Paina) setkáváme s názorem, že člověk již není součástí nějakého „vyššího řádu“, na kterém by byl závislý. Kromě nadpřirozených vysvětlení již existovaly i čím dál detailněji popisované přírodní jevy a zákony, které, pokud budou dostatečně dobře pochopeny, mohou být lidmi ovládnuty. *„Prosazení ‚víry v pokrok‘, její přenos do osvícenské a následných filosofii dějin v 19. století (Hegel, Comte, Marx) a její postupná radikalizace byly podporovány předchozími změnami v chápání ‚člověka a ‚rozumu‘, které byly pro ‚spor starého a moderního‘ do značné míry předpokladem.“*⁷

Úředníci, jejichž zaměstnání nějak souviselo s katastrofami, začali cítit potřebu řešit, jak se jim bránit a jak minimalizovat rizika s nimi spojená. Například v roce 1785 byl v Praze vydán soupis opatření, kterými bylo instruováno pražské policejní ředitelství, jak se nejen při povodních, ale i po nich chovat. Byla vymezena konkrétní místa, na která měl někdo dohlížet, bylo stanoveno, jakou poskytovat komu pomoc, s důrazem na zabezpečení chudých a nemohoucích.⁸ Preventivní kroky měly tedy zamezit potenciálním negativním dopadům událostí.

Dle Bruna Latoura lze jako definici moderní společnosti použít oddělení přírodního světa, kde platí fyzikální zákony, od společnosti, kde jsou zásadní morálka a zákony. Slovo „moderní“ u něj označuje dva odlišné významy. Jedna z praxí vyjadřuje hybridy přírody a kultury, druhá z nich naopak tvoří dvě odlišné „zóny“, tu lidskou a další, nelidskou, zónu „ne-lidských“ jsoucen.⁹ *“Kritická moc moderných [lidí] spočívá v tomto dvojitém jazyku: môžu mobilizovať prírodu vo vnútrisociálnych vzťahov, a pritom ju ponechávať nekonečne vzdialenú od ľudí; môžu slobodne vytvárať a rozkladať svoju spoločnosť, a pritom jej zákony vyhlasovať za neodvratné, nevyhnutné a absolútne....Nevyhnutné rozlíšenie medzi materiálnymi mechanizmami a tmářskými iluziami, ako i druhé rozlíšenie medzi vedou a ideológiou, sú dodnes dvoma zdrojmi moderného rozhorčenia....Kdo v sebe nikdy nepocítil chvenie tejto dvojitej kritickej sily a nikdy nebol posadnutý rozlišovaním racionálneho a iracionálneho,*

⁷ STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, 2014, s. 260.

⁸ HUDEČEK, Ondřej. Utváření systematické prevence před povodněmi v Čechách na konci 18. století. In PIORECKÁ, K. *Člověk a společnost 19. století tváří v tvář katastrofě*, 2017, s. 37.

⁹ LATOUR, Bruno. *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*, 2003, s. 23.

falošným vedením a opravdivou vedou, ten nikdy nebol moderný“.¹⁰ Přírodní zákony tedy mohly sloužit osvícencům jako nástroj, jak bojovat s hluboce zakořeněnými iracionálními názory a pověrami. Katastrofy, zejména ty antropogenní, potom spadají do zvláštní kategorie. Na jednu stranu opravdu (v dnešním pohledu) vznikají pouze na základě konkrétních fyzikálních příčin a jasně popsatelných interakcí, jejich existence ale měla (a v některých společnostech dodnes i dále má) i jiná vysvětlení. Z náboženského pohledu šlo o Boží trest, běžný člověk v dané situaci hledal obětího beránka a učenci mohli katastrofu zdůvodnit například pohybem nebeských těles, jak ve svém díle ukazuje na příkladu morové epidemie Jean Delumeau.¹¹ Antropogenní katastrofy jsou tedy typem událostí, na kterých lze zkoumat, jak tehdejší společnost vnímala sebe sama. Zda i ony byly racionálně vysvětlované, a také tak chápané, nebo se v těchto krizových okamžicích objevují i v 19. století jiná vysvětlení, která by šla popsat jako „nemoderní“, protože zde přírodní a „náboženské“ (jako zásadní společenský aspekt), není odlišeno.

3 Pohled na katastrofy v novověku

Nejdůležitějším tématem této práce jsou různé aspekty antropogenních katastrof. Katastrofu v souvislosti s dějinami měst definuje Jiří Pešek jako „*živelné přírodní nebo společensky podmíněné neštěstí, které zásadním způsobem postihuje, ničí nebo alespoň důrazně ohrožuje městskou komunitu jako celek*“.¹² Přírodní katastrofy (*disasters*) jsou badatelsky zkoumány v různých směrech – ať už v přírodních vědách (zejména konkrétní popis a vysvětlení fyzikálních, geologických a jiných přírodních procesů), tak ve společenských vědách (kde jsou zkoumány katastrofy v historickém, psychologickém i filosofickém kontextu¹³). U katastrof souvisejících s lidskou aktivitou (například výbuch v dole, požár divadla způsobený chybnou manipulací s osvětlením či srážka vlaků) je ale situace komplikovanější, v literatuře se vyskytují pojmy „anthropogenic“ a zejména „man made“ *catastrophes*, kterými bývají popisovány tytéž události. Dále v textu používám pojem „antropogenní katastrofa“. Ta je způsobena konkrétním lidským jednáním. „*What they all have in common is that none would have transpired without human actions, usually through some combination of stupidity, optimism, or purposeful action. Virtually all disasters and catastrophes consist of something*

¹⁰ Ibid, s. 56 - 58.

¹¹ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14.-18. století: obležená obec*, 1997, s. 161.

¹² PEŠEK, Jiří. Katastrofa jako dějinné téma. In: *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy*, s. 133.

¹³ Pro můj zájem byla podnětná kniha: HANSKA, Jussi. *Strategies of sanity and survival: religious responses to natural disasters in the Middle Ages*, 2002.

*bad happening to people or their possessions, but the man-made ones require human activity—choices made—and not merely human involvement“.*¹⁴ Pro účely práce antropogenost dále také spojuji s „technickým“ aspektem, který jde ruku v ruce s vlastním lidským zaviněním. Na jedné straně konkrétní osoba svým jednáním (např. opomenutím bezpečnostních předpisů) způsobila samotnou katastrofu. Zároveň ale byl její vznik nebo zhoršené následky do jisté míry umožněn technickým pokrokem, např. rozvojem vlakové dopravy nebo důlní činností tam, kde to dříve nebylo možné. Tento druh katastrof¹⁵ jako samostatný fenomén dosud příliš v centru badatelského zájmu nebyl,¹⁶ a pokud ano, věnovaly se jim zejména historiografické studie, případně sloužily jako podnět ke změnám zákonů a předpisů.

V raném novověku se setkáváme nejčastěji s náboženským výkladem přírodních katastrof. Německé město Rostock v roce 1677 zachvátil požár, který zničil velkou část jeho centra. Městský pastor situaci vysvětloval poměrně jednoduše – požár byl Božím trestem za hříšný život obyvatel a jediná možnost, jak se s ním vypořádat je prosit o smilování. Už o dvacet let později se ale můžeme setkat s odlišným názorem, a to dokonce ve stejném městě. Matematik Lucas Beselin zde vydal pojednání, ve kterém mluví o různých způsobech hašení požárů a říká, že čím více požárních stříkaček bude k dispozici, tím větší bude šance, že požár bude uhašen. Náboženský výklad tohoto požáru přejala i světská vládnoucí třída. Jeho výročí bylo ještě i o padesát let později vyhlášeno jako den pokání.¹⁷ Běžný člověk se pravděpodobně mnohem častěji setkával s náboženským výkladem, protože byl častěji v kontaktu s knězem než s vědeckými pojednáními, a výklady si ne vždy musely konkurovat. Události, které negativně ovlivňovaly život lidí, měly přesah i mimo samotné trvání katastrofy. Vysvětlení bylo důležitou součástí vypořádávání se s následky katastrofy. Chápání neštěstí jako trestu za hříšné chování

¹⁴ LONERGAN, David. *Natural Disasters and Man-Made Catastrophes*. 2011, 17(3-4), 134. DOI: 10.1080/02763915.2011.637419. ISSN 0276-3915.

¹⁵ Pro účel práce pominu diskusi např. o důsledcích globálního oteplování, kdy se i o přírodní katastrofě (tsunami, tání ledovců...) dá hovořit jako o něčem způsobeném člověkem.

¹⁶ Pro ilustraci – při zadání klíčového slova „man made disaster“ do vyhledávače akademických prací ukaz.cuni.cz se na prvních dvou místech s několikanásobně větším počtem výskytů objeví texty pouze na obecné téma „disaster“ (617x) a „natural disaster“ (745x), zatímco samotné „man made disaster“ má pouhých 63 výskytů. Lidský faktor v zavinění tedy tak často zkoumán není, a pokud ano, tak spíše až v moderní době, jako například havárie v Černobylu nebo vlna tsunami, které před několika lety postihla Japonsko.

¹⁷ ALLEMEYER, Marie Luisa. Profane hazard or divine judgment? Coping with urban fire in the 17th century. *Historical Social Research* [online]. 2007, 32 (121), s. 145-147 [cit. 2018-02-09]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20762227>

bylo snadno pochopitelné, zapadalo do převládajícího světónázoru. Také obecnost, která vyplývá ze skupinového trestu, a to, že konkrétní vina jednotlivců není nijak zkoumána, není problémem. Vidina toho, že „ctnostným“ chováním lze dalším katastrofám zabránit umožnila lidem necítit se tak bezmocně, mohli sami vědomě ovlivnit svou budoucnost.

V kontextu modernizace společnosti je důležitou událostí (i když jde o katastrofu přírodní) lisabonské zemětřesení roku 1755, které je jednou z nejstarších přírodních katastrof velkého rozsahu. O jeho průběhu se zachovalo nejen písemné svědectví, ale máme k dispozici i dobové reflexe události. Zemětřesení, spolu s následnou přílivovou vlnou, zasáhlo nejen město Lisabon, ale i další místa na iberském poloostrově a v Africe. Došlo k němu ve svátek Všech svatých, v Lisabonu zničilo valnou většinu městské infrastruktury, včetně téměř všech městských kostelů. Nejen tím velmi tvrdě zasáhlo poměrně silně nábožensky založenou portugalskou společnost (sekularizační tendence se rozvíjely zejména až od roku 1759 za markýze de Pombala, kdy vyhnal ze země jezuity; inkvizice byla zrušena v roce 1821). Na tehdejší poměry již poměrně dobře rozvinutá komunikační síť informovala o průběhu a následcích události velmi rychle celou Evropu. Neštěstí vzbudilo zásadní reakce – od běžného člověka po vzdělané intelektuály. T. D. Kendrick¹⁸ ve své knize ukazuje, jak se se zemětřesením otřásla nejen lisabonská katedrála, ale i aristotelsko-křesťanská teologie, resp. z Leibnize vycházející koncepce nejlepšího z možných světů a objevil se výklad, který dokazuje existenci zla samo o sobě. Jedním z jeho hlavních proponentů byl Voltaire. Na zemětřesení nejdříve reagoval básní, kde prezentuje minulé morové nákazy, zemětřesení a jiné katastrofy. Tvrzení, že „vše je dobré“, se podle něj „jeví trochu podivné těm, kdož jsou svědky těchto pohrom.“¹⁹ Voltaire říká, že na světě existuje zlo jako samostatná síla. Tuto tezi dál rozšiřuje v díle *Candide čili Optimismus* z roku 1759. Sekularistický pohled ale prostor nezaplnil úplně, osvícenství bylo obdobím názorové plurality. Odlišné názory zastával např. J. J. Rousseau, který zvažoval sociální aspekty katastrofy²⁰ a Albrecht Haller, který dále trval na tom, že šlo o Boží odplatu.²¹ Vidíme tedy, že v době osvícenské se názory na katastrofy, jejich příčiny a následky začaly

¹⁸ KENDRICK, T. D. *The Lisbon Earthquake*, 1923.

¹⁹ VOLTAIRE, Básně o pohromě lisabonské v roce 1755 čili přezkoumání poučky: Všecko je dobré, in: *Myslitel a bojovník. 1, Filosofie a náboženství*, 1957, s. 303.

²⁰ The Dialogue Between Voltaire And Rousseau On The Lisbon Earthquake: The Emergence Of A Social Science View. In: *University of Delaware Library* [online]. Disaster Research Center, 1999 [cit. 2017-12-07]. Dostupné z: <http://udspace.udel.edu/handle/19716/435?show=full>

²¹ Viz např. STUBER, Martin. Divine Punishment or Object of Research? The Resonance of Earthquakes, Floods, Epidemics and Famine in the Correspondence Network of Albrecht von Haller. *Environment and History*. 2003, 9(2), s. 173-193.

ubírat jiným směrem – katastrofy přestávaly být vnímány jako Boží trest zacílený na konkrétní skupinu osob.

Téměř sto let po lisabonském zemětřesení už bylo náboženské vysvětlení katastrof na ústupu. Dle postupně převládajícího výkladu Bůh zemi sice stvořil, ale vybavil ji konkrétními přírodními zákony, které byly neměnné. Deističtí filosofové ani osvícenští katolíci nepopírali existenci Boha jako původce všech věcí, pro vysvětlení všech následujících otázek si už ale vždy vystačili s lidským rozumem. Věda a náboženství tak ještě nepřišly do přímého konfliktu, zároveň ale vidíme existenci odlišných názorů. Okolo roku 1830 zasáhla Evropu epidemie cholery. V Anglii protestantské církve dále vysvětlovaly tuto událost jako Boží trest. Vláda dokonce 21. 3. 1832 uspořádala oficiální den půstu a modliteb, aby se pokusila Boha usmířit. S trochou nadsázky by se dalo říct, že když nepomohl lékař, kostely byly znovu plné. Náboženský výklad ale nebyl jediným. Například angličtí i američtí unitáři toto jednání odsoudili jako „*the tribute of political expediency to the sectarian cant*“.²² Také R. J. Evans ve své knize o hamburských morových epidemiích mluví o dvou dobových vysvětleních. „Medicínském“, ale i „morálním“. V jeho pojetí ale nejde o náboženské vysvětlení, ale spíše popis špatných hygienických návyků a sociálních podmínek obyvatel.²³

Mou hypotézou tedy je, že v průběhu 19. století se „pasivní“ pohled na katastrofy v médiích již téměř zcela proměnil do polohy, kdy jsou neštěstí způsobena lidskou chybou, náhodou, či minimálně již nejsou zaviněna „vyšším principem“. Toto chci doložit analýzami mediální prezentace antropogenních neštěstí, která jsou neštěstími „novými“, na něž automaticky nešlo používat zažitá zdůvodnění, ale bylo potřeba zdůvodnění najít (nebo alespoň to stávající vědomě aplikovat).

4 České novinářství v 19. století

Českojazyčné novinářství bylo téměř od samého počátku spojeno s formováním českého národa. Již v roce 1789 se objevily *Kramerijské císařské pražské poštovské noviny*. Ne nadarmo je po Krameriovi dnes pojmenován repositář digitálních kopií českých tištěných médií. V. M. Kramerius byl činný také jako nakladatel, knihkupec a jeho knihkupectví představovalo místo setkávání české inteligence. V. M. Kramerius prostřednictvím novin prováděl osvětu čtenářů, většinu tam publikovaných textů psal sám, některé články byly přejímány ze zpravodajství

²² HANSKA, Jussi. *Strategies of sanity and survival: religious responses to natural disasters in the Middle Ages*, 2002, s. 166-167.

²³ EVANS, Richard J. *Death in Hamburg*, 2005, s. 231-237.

zahraničního a využíval i služeb dopisovatelů. Čtenáři se tak setkávali také s tématy jako hygiena, zefektivňování hospodaření a snahou o vyvracení zažitých pověr. Také se objevuje snaha o posilování národního sebeuvědomění.

Průmyslová revoluce a její ekonomické a sociální dopady na tehdejší společnost se dotýkaly všech sfér lidského života. Na jedné straně ve společnosti ještě stále můžeme vidět pozůstatky stavovské struktury, na druhé se ozývaly hlasy, které volaly po změně zažitých rámců. V průběhu 19. století neexistoval kromě novin, které za svůj rozvoj vděčily také rozšiřování komunikační sítě v čele s telegrafním spojením, opravdu hromadný sdělovací prostředek. Noviny mohly reprezentovat jak jednotlivé politické strany, tak různé zájmové skupiny nebo například jednotlivá města. Vývoj novinové publicistiky v mnou zkoumaném období a prostoru lze rozdělit do tří etap, které ovlivňovalo zejména politické klima: rok 1848-1849, dobu neoabsolutistickou a dobu po roce 1860.²⁴

Zrušení cenzury 15. 3. 1848 bylo impulsem k rozvoji snahy o zachycení i těch aspektů, které byly dle dřívějších nařízení cenzurovány. Začíná tak vznikat mnohem více médií (ačkoliv s rozporuplnou kvalitou) než dříve. Již za rok ale nový tiskový patent, který zaváděl nutnost složení kauce a daň z inzerce, začal toto nadšení opět tlumit. Následovala další opatření jako kolkování novin a systém napomenutí.

Podle politické orientace, jež se utvářela v průběhu revolučních událostí let 1848-1849, je účelné rozdělit český tisk na liberálně národní (např. *Národní noviny*), radikální (např. *Pražský večerní list*) a konzervativní (např. *Vídeňský denník*).²⁵ Noviny vydávali lidé určitého názorového směřování, a to se odráželo i v tom, jak a proč psali. Čím více politických a sociálních skupin se objevovalo, tím více názorů najednou mělo být slyšeno.

Po krátkém porevolučním období, kdy se vládnoucí moc začala uchýlovat k čím dál tím větší represi, která přivedla Karla Havlíčka do vyhnanství, zavedl neoabsolutismus ještě přísnější regulaci tisku. V roce 1851 existovaly v Praze jen dvoje česky psané noviny, které obě podporovaly vládu, *Pražské noviny* a *Pražský prstonárodní list*.²⁶ Mnoho novinářů z revolučních let, jako např. Karel Sabina, bylo zatčeno a existence byla umožněna jen těm

²⁴ BEDNAŘÍK, Petr. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, 2011, s. 99.

²⁵ *Ibid*, s. 100.

²⁶ *Ibid*, s. 107.

médiím, která byla loajální vůči vládě. Až v roce 1863, po nové tiskové reformě, se český tisk začal opět rozvíjet. Předchozí sankce byly zrušeny, v roce 1874 byla zrušena inzertní daň.²⁷

Nejvýznamnějším médiem po roce 1860 byly *Národní listy*, které jsem zvolil i jako jeden z primárních zdrojů této práce. Vycházely mezi lety 1861 a 1941 a publikovala v nich elita tehdejší novinářské profese, mj. Karel Sladkovský či Jan Neruda. Jejich vznik byl iniciován při setkání skupiny tehdejších prominentních liberálů – mezi jinými Františka Palackého a Františka Ladislava Riegera. První číslo vyšlo 1. ledna 1861 s programovým článkem z pera F. L. Riegra. Mělo náklad 7 000 kusů, ten se postupně v čase ustálil na 4 500 výtiscích.²⁸ Vzhledem k problémům s nákladem, ale i nedostatku inzerce byly noviny první rok ve ztrátě, což vedlo k provozním změnám. Formální zakladatel listu, Julius Grégr, který předtím neměl žádné související zkušenosti, přejal administrativně-provozní část provozu novin na sebe i s dluhem 32 000 zlatých a proměnil je v prosperující list.²⁹

Kritika vládnoucího režimu prostřednictvím novin ale přivedla Grégra v roce 1862 na 10 měsíců do vězení. To vedlo k ohromnému nárůstu zájmu nejen o jeho osobu, ale i o jím vydávané noviny. *Národní listy* se staly stranickým tiskem Národní strany. Zájemem novin tedy nebylo pouze lid informovat, ale také aktivně spolubudovat jeho politický názor a formovat myšlení. Kromě politické části byly listem s velmi kvalitním kulturním oddělením – pravidelnou součástí býval fejeton, který psal např. Jan Neruda. List měl také vlastního pařížského dopisovatele a jako první přišel s vlastním válečným zpravodajstvím, kde využíval své i zahraniční dopisovatele.³⁰ Šlo tedy o progresivní list, který dobře reprezentoval jak ozvuky modernizačních snah minulých, tak i nové myšlení 2. poloviny 19. století.

5 Kramářské písně

Kramářské písně byly více než dvě stě let jedním z hlavních prostředků šíření zpráv, zejména mezi vesnickým obyvatelstvem. Spolu s kázáním šlo i o jeden z prostředků šíření náboženské propagandy. Plnily funkci zábavního média, a kromě informování o významných událostech sloužily také jako popis morálních norem. Již od 16. století byly kramářské písně spjaty s touto ideologickou funkcí. V průběhu času se tento význam částečně vytrácí, důraz je postupně více kladen na individuální lidské osudy. Většinou bývá potvrzován aktuální

²⁷ Ibid, s. 110.

²⁸ *Velké dějiny zemí Koruny české XII.a*, 2012, s. 555-556.

²⁹ Ibid, s. 556.

³⁰ Ibid, s. 558-559.

převládající

pohled

na politická a sociální témata. Kramářské písně podléhaly tak jako noviny cenzuře. Od roku 1745 byly sledovány povinné výtisky všech tiskovin, a také byly kontrolovány čtvrtletní seznamy veškerých spisů.³¹ Například v roce 1808 byl vyšetřován pardubický tiskař Josef Košina, protože podomní obchodník prodával jeho necenzurované tisky, které byly shledány závadné.³²

Kramářské písně představují tedy pololidový literární útvar. Neprocházely kolektivní tvorbou v lidové tradici, jako třeba pohádky, byly ale střední venkovskou a měšťskou vrstvou konzumovány. Na základě formálního rozboru lze říct, že vznikaly dva druhy písní – k veřejnému přednesu, anebo k soukromému čtení. K rysům první skupiny patří jasně členěný děj a zpravodajský obsah, druhá skupina je spíše meditativní, bez oslovení a obsah je náboženský a lyrický.³³

Kramář, který písně častokrát sepisoval a následně nechával tisknout, musel zachycovanou událost „zatraktivnit“, doplnit ji zpěvem, jednoduchým, většinou všeobecně známým nápěvem a často i obrazovým doprovodem. Prosté sdělení informace tak dostávalo zpívanou, či alespoň rýmovanou podobu. V počátcích kramář písně prodával na trzích, v krámcích, obecně na místech s vysokou koncentrací potenciálních zákazníků, či kolportážní nabídkou. Zajímavým prvkem kramářské písně je tzv. „obecná nota“, někdy také „trubačská“,³⁴ většinou šlo o nápěvy písní používaných při mších, později i o obecně oblíbené „světské“ písně. Častokrát nebyly ani přesně pojmenovány a vyjadřovaly pouze náladu melodie, jako třeba „smutná“. Nápěvy písní se dochovaly jen v ústním podání, do jisté míry jsou ovlivněny známými kostelními nápěvy a hlavně způsobem zpěvu s protahováním posledních slabik veršů.³⁵ Verše ale nebylo vždy možné přesně zkombinovat s oněmi známými nápěvy, kramář tedy musel hledat kompromis mezi známou formou a novým obsahem. Kramáři sice mohli do svých výtvorů vnášet vlastní umělecké nadání, většinou se ale jednalo spíše o řemeslnou produkci bez vyšších uměleckých kvalit.

³¹ BENEŠ Bohuslav. *Poslyšte písničku hezkou...*, 1983, s. 20.

³² SCHEYBAL, Josef. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, 1991, s. 73.

³³ BENEŠ, Bohuslav. *Světská kramářská píseň*, 1970, s. 18-19.

³⁴ SCHEYBAL, Josef. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, 1991, s. 28.

³⁵ BENEŠ Bohuslav. *Poslyšte písničku hezkou...*, 1983, s. 8.

Nejdříve byly hlavním ohniskem zájmu témata historická, morální a náboženská. S tím, jak se postupně zvedala vzdělanost obyvatel, se ale začala více objevovat i témata, která čerpala z lidské senzacechtivosti a zvědavosti.³⁶ V 19. století se v písních také setkáváme s tématy, která se dříve neobjevovala, jako například loterie, přivezení brambor do Evropy nebo cukrová řepa,³⁷ ale hlavně po revolučním roce 1848 čím dál více s tématy národnostními a sociálními. Téměř jako vlastní žánr se oddělily písně s tématem důlních neštěstí. Existovali tiskaři, kteří se věnovali téměř pouze tomuto tématu, jejichž produkci prodávali nezaměstnaní horníci. Téměř nebylo kramáře, který by zároveň písně neskládal a sám je nenechával tisknout, současně ale kramáři také rádi používali díla svých kolegů. Často do jejich děl zasahovali anebo vydávali je jako vlastní.³⁸

Bohuslav Beneš periodizuje vývoj kramářských písní do čtyř období. Čtvrté období (2. polovina 19. století – 1. polovina 20. století), které se týká mé práce, definuje jako „*konečnou fázi rozpadu kramářské písně, a to z hlediska uměleckého i společenského. Parodie, zábavnost a senzačnost jsou naprosto soudobé, religiózní argumentace je zcela formální a jiného charakteru než v předcházejícím století*“.³⁹ Od druhé poloviny 17. století se setkáváme stále častěji s písněmi, ve kterých figurují zázraky a jiná náboženská témata spíše jako senzační, bulvarizované téma. Kramářské písně začalo využívat protireformační hnutí. Dle Beneše je vrcholným obdobím kramářských písní 18. století. Tehdy se rozvíjí naplno, zároveň se ale začínají projevovat žánrová klišé jako opakování podmětu a užívání konkrétních zažitých sousloví. Žánr se sblížil s ostatní tvorbou pro veřejný přednes (úvodní oslovení, moralizující závěr), není tedy nijak výjimečně specifický. Výše uvedená omezení způsobují umrtnění vývoje a vedou k jeho latentní stagnaci. V 19. století slouží písně také jako nástroj zlidovění obrozeneckých básní a celkově slovanských myšlenek. Omezené jazykové možnosti žánru tak postupně přestávají stačit komplexnější a složitější době. Kramářské písně se tak stávají archaickým žánrem, tak jako jsou postupně lidové zvyky odsouvány do pozadí a rozvíjí se městský typ života.⁴⁰

³⁶ SCHEYBAL, Josef. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, 1991, s. 42.

³⁷ Ibid, s. 48.

³⁸ Ibid, s. 48.

³⁹ BENEŠ, Bohuslav. *Světská kramářská píseň*, 1970, s. 36-37.

⁴⁰ Ibid, s. 30-33.

Mimo paměti⁴¹ Františka Haise téměř neexistuje dochovaný záznam o osobách kramářů. Je tedy problematické zjistit a popsat konkrétní postupy, které autoři písní ve své tvorbě využívali. Jelikož šlo většinou o příslušníky nižších společenských vrstev, např. vojenské invalidy nebo deklasované příslušníky inteligence, byli při sběru informací většinou odkázáni na to, co přečetli v novinách nebo zaslechli při běžném hovoru. Výběr konkrétních témat pravděpodobně nebyl nijak zevrubně plánovaný, v Haisových pamětech se dočítáme, že „...přitom jsem se teprve dozvěděl, co se v Praze v čas vzbouření vše dílo, neboť jsem ty denní listy každé večer četl. I umínil jsem si, co bylo hlavního, že to dám něk do veršů a udělám z toho píseň.“⁴² Autoři písní tedy byli do velké míry závislí na subjektivním popisu události v novinách. Také je třeba si uvědomit, že jejich záběr neobsahoval pouze informování o aktuálním dění, při psaní mohli využívat vlastních zážitků a zkušeností (vojenský invalida mohl fundovaně informovat o důležité bitvě, které se kdysi účastnil). Písně také na rozdíl od novin ne vždy referovaly o aktuálních událostech. Často informovaly o historických událostech zpětně, navíc ne vždy v plně profesionálním duchu. Můžeme se setkat i s chybami, které často ztěžují přesnou identifikaci události. Jedna z písní například pojednává o výbuchu věže ve Vratislavi, který se reálně odehrál v roce 1749. Vydavatelé písně byli ale aktivní mezi lety 1786-1799 a pravděpodobně omylem v textu písně mluví o tom, že se tak stalo v roce 1839.⁴³ Jak se s takto chybnými údaji vypořádali čtenáři, jak vážně brali informace v písních a jak reagovali na zjevné nesrovnalosti bohužel již dnes není možné zjistit.

Přírodní katastrofy byly v kramářských písních častým tématem. Bývají v nich popisovány jevy, které byly už od počátku interpretovány jako Boží znamení a katastrofy samotné byly interpretovány jako Boží trest. S tímto přístupem se setkáme už v roce 1581, kdy blesk zasáhl věž kostela ve Velvarech, a ta se následně vznítla. Tuto událost, resp. její popis v kramářské písni, rozebírá J. Scheybal.⁴⁴ Událost je vykládána jako Boží rána, která nechá vyniknout odvalu obyvatel města, kteří s ohněm bojují. Městský trubač byl ale pohledem na událost tak ohromen, že nedokázal dlouho vyhlásit poplach. Autor apeluje na to, aby obyvatelé zjistili, čím Boha pohněvali. S podobným pohledem se setkáváme i v druhé polovině 19. století.

⁴¹ HAIS, František. *Vzpomínky pražského písničkáře: 1818-1897*, 1985.

⁴² *Ibid.*, s. 153.

⁴³ BYDŽOVSKÁ, Iva. Popis katastrofy v kramářských tiscích. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010, 2011*, s. 82.

⁴⁴ SCHEYBAL, Josef. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, 1991, s. 101.

Povodně na Železnobrodsku v roce 1871 vyvolaly „*strašlivé znamení...nebe se skrvácelo, pro pět ran Krista Ježíše hrůzou srdce trnulo*“.⁴⁵ V americké Pennsylvánii se roku 1889 „*obloha nebeská na půli se rozdělila, tři kříže byly k vidění*“.⁴⁶ Někdy písňe také upozadují samotný popis události a zdůrazňují názor, že byla katastrofa božím trestem – „*[n]ebudu zde popisovat, bylo by to zbytečné, co se kde a kterak stalo, to se dozvíte všichni, jen k závěrce smím promluvit, je ruka trestající*“.⁴⁷ Vidíme tedy, že v průběhu tří století byly přírodní katastrofy v kramářských písňích popisovány jako konkrétní Boží záměr, byly zacíleny na konkrétní skupinu obyvatel a zároveň, jak se ukazuje na americkém případě, vlastně nezáleží na tom, co se reálně stalo a hlavní je morální poučení. Autor předpokládal, že lidé informace o faktických aspektech události mohou získat jinde (pravděpodobně v novinách). Píseň tedy mohla plnit i jinou funkci, ochrannou. Často byly doplněny motivy modlitby, která má v lidovém prostředí důležitou roli. Kromě samotného aktu modlení měl ochrannou funkci i samotný modlitební tisk, a autor tak mohl dále posílit přitažlivost svého prodejního artiklu.

V kramářských písňích se setkáváme od druhé poloviny 19. století také s národně agitační tematikou. Nenáročnost výroby (sám je nechat vytisknout, nebo koupit za účelem prodeje mohl téměř kdokoli), jejich nízká prodejní cena a oblíbenost, zejména u nižších společenských vrstev, z nich udělala dobrý propagandistický nástroj. Po událostech roku 1848 se v písňích začaly projevovat vlastenecké a demokratické myšlenky, se kterými se můžeme setkat například v souboru *Písně vlastenecké*. V ní je zmiňován téměř celý „pantheon“ významných národních symbolů jako Český lev, Bílá Hora, Blaničtí rytíři, svatý Václav a „*[č]eský lev již dýchá svobodu*“.⁴⁸

⁴⁵ JEŽEK, Jan. *Píseň o strašlivém neštěstí, jenž se stalo na Železnobrodském okrese 18. června v roce 1871*.

⁴⁶ PAVLICA, Karel, *Nová a pravdivá píseň o přehrozné potopě v Americe v zemi Pennsylvánii na začátku 30. května a na konci 6. června roku 1889, což z této písňe a v připojeném popise nejlépe vyrozumí*, 1889, s. 2.

⁴⁷ EGEN, Vojtěch, *Nový truchlozpěv o velké povodni, která řádila dne 26. května 1872 v Čechách*, 1872, s. 2.

⁴⁸ *Písně vlastenecké*, 1849, s. 2.

6 Antropogenní katastrofy pohledem dobových médií

Pokud se budeme zabývat antropogenními katastrofami, můžeme se v novinách a časopisech setkat, kromě jiných, s otázkami po jejich příčinách. Zejména v kramářských písničkách souvisejících s důlními katastrofami vidíme motivy Boží vůle či trestu. U dopravních neštěstí se objevují úvahy o lidském zavinění či případně o nedokonalostech techniky. Roli také hrají průběh a následky katastrofy, ať už pro jednotlivé pozůstalé nebo pro celé město. Rovněž je zobrazována ne/aktivita ostatních, ať už pomoc konkrétních lidí nebo reakce státní moci. V určitých případech (v mé práci u požáru vídeňského Ringtheatru a jeho srovnávání s požárem pražského Národního divadla) se setkáváme i s projevy nacionalistické propagandy. V těchto momentech lze dobře nahlížet na to, jak společnost vnímala procesy, které ji formují a jak nahlíží sama na sebe. *„Velký význam mají pak katastrofy pro historický výzkum. Jednak jsou to totiž okamžiky, kdy se společnost nuceně pohne, dá nahlédnout do svých v běžné každodennosti skrytých struktur, jednak v rámci reparačních a inovačních aktivit poskytují badatelům vhled do způsobů užívání společenských nástrojů, do běhu a obsluhování komunálních mechanismů. ... Při katastrofách pak vzniká i velké množství různých „stop“ a pramenů bezprostředního i reflexivního typu, a to včetně sebezpytných pozorování lidí udivených změnami lidského chování in extremis, které dají historikovi možnost nepřímo zkoumat i „normalitu“.*⁴⁹

Otázka přírodních katastrof je často centrem badatelského zájmu, v rámci společenských věd například v otázce vztahu středověké společnosti k Bohu jako tomu, kdo přírodní katastrofy způsobuje, a tím lidstvo trestá, a přerodu tohoto pohledu v osvícenské době. Přírodní katastrofy byly součástí lidského života již od počátků dějin. Proto je samotné i reakce na ně lze úspěšně zkoumat v průběhu téměř celé zaznamenané historie, a tím pozorovat i změny v jejich vnímání. Antropogenní katastrofy jsou doloženy již v dávné minulosti také, z povahy věci ale až s větším rozvojem techniky může být jejich průběh výrazně odlišný od těch přírodních. Formální i obsahovou analýzou textu budu v jednotlivých fázích katastrofického dění zkoumat a v obou žánrech srovnávat kategorie, pojící se k příčinám katastrof, jejich následkům a jejich neodvratitelnosti či možné budoucí prevenci, zejména ve vztahu k lidské aktivitě:

⁴⁹ PEŠEK, Jiří. Katastrofa jako dějinné téma. In: *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy*, 1998, s. 134-135.

- příčiny („Boží vůle“, vliv lidského faktoru, selhání techniky, vliv počasí, „osud“)
- průběh (lidské hrdinství, neaktivita, záchranné práce, technika jako nástroj pomoci či zhoršení situace)
- následky (materiální škody, ztráty na životech, poučení z události)

Jako primární novinový zdroj jsem zvolil Národní listy. Tyto noviny vycházely velmi dlouho, pokrývají mnou sledované historické období a jde o prototypické médium moderního liberálního směru. Uvědomuji si, že kdybych čerpal z novin jiné politické profilace, mohl bych se setkat s odlišnými popisy událostí. Jedná se ale o v dané době dominantní médium s tradicí, vlivem a i personální kvalitou. Navíc jako jedno z mála listů časově obsáhlo celou dobu mnou analyzovaných událostí a tím pádem nabízí jistou názorovou i formální kontinuitu.

Popisu okolností dané katastrofy se noviny věnují v dlouhodobém horizontu, oproti kramářským písním mají tu výhodu, že vychází pravidelně, a ne pouze jednorázově. Z toho důvodu jsem omezil použití novin pouze na několik dní bezprostředně po události, protože by tyto rozdílné časové horizonty byly nesrovnatelné, ať už aktuálností či rozsahem informací, ze kterých jejich tvůrci mohli vycházet. Vybíral jsem z nich jednotlivé ukázky tak, aby zahrnovaly všechny popsané aspekty katastrofy a zároveň se neopakovaly. Pokud jsem se tedy setkal s tím, že se nějaký aspekt (např. oprava kolejí nebo péče o raněné) opakuje ve článcích z různých dnů se stejným vyzněním (zprávy většinou putovaly do redakce různě dlouhou dobu, událost také ve stejný den popisovalo několik různých zpravodajů), využil jsem ji pouze jednou a volil jsem tu, kde je líčení detailnější. Pro vyhledávání novin jsem využíval online databáze Kramerius Národní knihovny České Republiky, kde se nachází jejich kompletní archiv.

Pro vyhledávání kramářských tisků jsem využil online databáze spalicek.net Národního muzea (NM), kde se nachází digitalizáty vybraných kramářských tisků 17. - 19. století. Nalézá se zde zhruba 4 000 tisků, které by měly proporcionálně reprezentovat celý archiv NM. Oproti celkovému fondu NM, kde se nachází zhruba 40 000 výtisků, jde jen o zlomek, ale pro práci bakalářské úrovně je zdrojem dostačujícím. Zároveň jsem se informoval v Etnologickém ústavu AV ČR, kde mi bylo sděleno, že v jejich rejstříku evidují zhruba 20 písní s tématem „neštěstí, takže předpokládám, že relevantní vzorek nebude o mnoho větší než ten mnou nalezený a využitý. Dotaz jsem vznesl i Národnímu muzeu, resp. fondu kramářské písně, kde mi bylo také potvrzeno, že o existenci většího počtu písní s tímto tématem nemají žádnou informaci. Při vyhledávání s použitím klíčových slov jako „katastrofa“, „neštěstí“ či

„nehoda“ jsem tedy získal dobrý vhled do toho, jaké písně k tématu a ve sledované době existují a zpětně jsem podle nich dohledával noviny. Jediným problémem bylo to, že kramářské tisky vycházely se zpožděním, a ne vždy obsahují konkrétní časové zakotvení. Práce s tisky byla bezproblémová, pouze u těch nejstarších jsem se setkal s tím že, dochované exempláře byly velmi poškozeny či se v nich používala stará čeština, kterou jsem sám nebyl schopen přečíst. Tímto děkuji vedoucímu práce za paleografickou pomoc. Ke každé události analyzuji jeden kramářský tisk (u hořovické havárie dva). Proto nemohu soudit, jestli daný exemplář přesně reprezentuje médium jako takové, tvůrci kramářských tisků ale velmi často využívali cizí tisky a navzájem se ovlivňovali, a proto v malém počtu těchto zdrojů nevidím zásadní problém.

K analýze jsem zvolil čtyři události. Dvě důlní neštěstí, u Duchcova v roce 1879, které bylo

do velké míry způsobeno opomenutím preventivních opatření, a u Příbrami v roce 1892, kdy jeden z horníků odhodil knot svíce v prostoru šachty, a tím způsobil požár. Dalším neštěstím je požár jednoho z vídeňských divadel, kdy vzplála opona a posledním je jedno z nejhorších vlakových neštěstí na českém území z roku 1868 u Hořovic, kde se srazil nákladní vlak s dalším, který vezl nejen běžné cestující, ale také jeden vojenský pluk. Všechny tyto události se odehrály v druhé polovině 19. století na poměrně kompaktním území, byly popisovány novinami i kramářskými písněmi. U kramářských písní nelze určit přesnou dobu vydání, noviny o katastrofách informovaly většinou již v den jejich vzniku, pokud se udály před uzávěrkou daného vydání. Telegrafní spojení umožnilo velmi rychlé šíření informovanosti.

Jednotlivá vydání *Národních listů* (ta, která vycházela v době, jež se týká mnou zkoumaných událostí) mají většinou čtyři strany, v některých případech ale rozsah stoupá až k osmi stranám. Bývá tomu tak tehdy, když událost bylo možné přiblížit z několika různých perspektiv (vlastní korespondenti, přejaté zprávy, telegramy, očití svědci). To někdy vede k rozšíření počtu stran. Noviny zpravidla začínají přehledem aktuálního politického dění na říšské, resp. evropské úrovni a jsou doplňovány zahraničními telegramy. Poté následuje oddíl „denních zpráv“, které se zabývají aktuálními událostmi a politikou. Třetí strana bývá věnována ekonomickým zprávám, jako jsou ceny na burze či informace o konkurzech. Také se zde nachází zprávy spolkové, kulturní zpravodajství, informace o soudních přelíčeních a různé drobné události, které se nevešly na první strany. Část třetí strany a celá strana čtvrtá bývá celá věnována inzerci. Popis katastrof se tedy v novinách nalézá na několika různých místech podle toho, jestli jde o událost domácí či zahraniční, kolik je o ní zrovna dostupných informací a jak zásadní v očích

šéfredaktora je. Požár vídeňského divadla tak může být popisován na prvních třech stranách rozšířeného vydání, zatímco informace o výbuchu skladu v Kralupech nad Vltavou může figurovat až v závěru informační části na pouhých několika řádcích.

Mnou vybrané kramářské písně mají zpravidla čtyři strany (krom jedné šestistránkové) s číslovanými strofami, které používám pro orientaci v textu. Na začátku bývá uváděn nápěv, pokud není dle autora dostatečně známý, tak i notový zápis. Na začátku či na konci, bez hlubšího systému, se nachází také informace o autorovi a tiskařovi.

6.1 Neštěstí na dole Döllinger u Duchcova, 10. 2. 1879

Jako první volím pro analýzu duchcovské důlní neštěstí. Pověřivost spojená s důlním neštěstím se v popisu události v kramářské písni projevuje velkým využitím náboženských motivů, po formální i obsahové stránce. Tato událost byla typickým příkladem havárie způsobené přemrštěnou snahou o úspory a co nejlevnější těžbu. Při ražbě chodeb v dolech obvykle probíhá kontrola, zda před stěnou není voda, která by mohla prostor zaplavit. V tomto případě ale vedení dolu těmito kontrolám zabránilo, protože brzdily těžbu a také ji prodražovalo. Šlo o podnik jednoho ze severočeských drobných podnikatelů, který pravděpodobně neměl dostatek finančních prostředků na všechny potřebné bezpečnostní opatření. Náklady na prevenci a průzkum, spojené s nedalekými vývěry termálních vod, tedy byly minimalizovány. To způsobilo, že se do čelby chodby asi v 13:30 vyvalila voda⁵⁰. V místě tou dobou pracovalo 64 horníků, z nichž 21 se nedokázalo zachránit a zemřelo, další dva zemřeli v sousedním dole Nelson. Voda postupně zaplavovala i několik dalších dolů.

Záplava zároveň způsobila, že 13. 2. zmizel teplický termální pramen, zásadní zdroj příjmů plynoucích z turismu a zejména z lázeňství. Po doporučení expertní komise, vyslané do Teplic a vedené dr. Laubem, profesorem geologie na pražské univerzitě, bylo rozhodnuto, že se má nechat volný průběh zatopení dolu, aby pramen následně znovu vyvěřel.⁵¹ Národní Listy psaly, že „[d]le dobrozdání geologů... V okamžiku, kdy stoupne voda v zatopených dolech do jisté výše... vřídlo bude prýštit jako dříve.“⁵² Ostatky 19 horníků tím pádem zůstaly v prostorech zatopeného dolu a jejich vyzvednutí a následný pohřeb se konal až v roce 1881. Záchrana ekonomického potenciálu města Teplic byla zásadním tématem novinových článků, protože „[t]epličany postihla rána zkrátka hrozná. Nezejví-li se zřídlo opět...cena domů padne

⁵⁰ MAKARIUS, Roman. *Memento důlních nehod v českém hornictví*, 2008, s. 23.

⁵¹ *Ibid*, s. 26.

⁵² *Národní listy*, 18.2.1879, s. 2.

na čtvrtinu; neb což jsou Teplice bez svých ‚léčivých‘ pramenů? Mizerným hnízdem bez průmyslu a obchodu.“⁵³. Problému města Teplíc se věnoval stejný, ne-li větší prostor než souvisejícímu důlnímu neštěstí, které jej způsobilo.

6.1.1 Zachycení neštěstí v kramářské písni

K analýze jsem zvolil *Novou píseň o hrozná události, která se stala v uhelných dolech v Duxu* sepsanou blíže neurčeným „M. Š. Havířem“, kterou vytiskl Jan Spurný v Praze v roce 1879. Má čtyři strany a 22 slok. Autor se v ní stylizuje do role havíře, a vzhledem k tomu, že vysloužilí havíři se prodeji kramářských písní často věnovali, je pravděpodobné, že jím opravdu byl.

Bůh se zde objevuje jako „útěcha“ a také i jako očekávatelný doplněk, který je typický pro daný žánr, nenese ale žádný specifický význam. Nejde o zásadní nositele významů, spíše jen o zažité, běžně používané a očekávatelné formalistní prvky, pro které existují alternativy bez náboženského zabarvení – „*jest to hrozná událost – jenž v hlubinách zahynulo – povolání jsou na věčnost*“⁵⁴ (4. strofa) a „*nikdy více – nespátříme Boží slunce*“ (12. strofa). Autor mohl použít nezabarvený výraz (např. zahynulo, nevrátíme se na povrch), užití religiózních pojmů ale samo o sobě nepřekračuje dobově běžné užívání jména Božího. Nacházíme také ale spojení čistě náboženská, kdy se aktéři na Boha obracejí s prosbou o pomoc: „*těž i v hlubokých dolách – chléb svůj sobě dobýváme – pomoc božskou si žádáme*“ (3. strofa), děkují mu „*po své práci – slunce Boží spatřují – O jak rádi ve svém srdci – Bohu za to děkují*“ (6. strofa). Vidíme, že Bůh hraje velkou roli v běžných denních rituálech horníka. S religiózními pojmy se také setkáváme v kontextu lidské smrti – „*až trouby zvuk andělské – probudí nás z hrobu*“ (13. strofa) a „*k odpočinku jsou až do dne soudného*“ (14. strofa). Na třech místech ve střední části textu autor písně hovoří o modlitbách aktérů. Nejdříve ukazuje na zbožnost horníků. „*po pobožné modlitbičce – do hlubin svých spěchali*“ (7. strofa), jejich zaměstnání bylo velmi rizikové a preventivní modlitba byla pro ně běžnou aktivitou. V oslovení „*Poslechněte vlastenci...*“ (1. strofa) vidíme, že autor již nevolí v minulosti obvyklejší odkazy na víru čtenářů jako např. „*Rozmilí křesťané*“ a volí oslovení, ve kterém se mohou již částečně projevovat počátky národní agitace, ač oslovení „*vlastenci*“ pro ni není výlučné.

⁵³ *Národní listy*, 16.2.1879, s. 2.

⁵⁴ M.Š. „HAVÍŘ“, *Nová píseň o hrozná události, která se stala v uhelných dolech v Duxu*, 1879, s. 2.

Samotná příčina, jak ke katastrofě došlo, je vlastně jasná. Autor, který se stylizuje do role horníka, upozorňuje, že událost byla de facto „Boží vůlí“, „*by si každý pamatoval – s Bohem že vše počíná*“ (11. strofa). To podpoří i úvod písně, kde autor říká, že i přes všechen technologický pokrok a společenské změny existují stále člověkem neovlivnitelné negativní události, protože „*[o] jak stále na tom světě – příčiny jsou k zoufalství...*“ (2. strofa). Zásadní informací tedy je, že vše je v rukou Pána, který o katastrofě rozhodl, jak se nám snaží jako poučení autor vštípit. Účelem celé písně vlastně bylo jen to, aby si lidé uvědomili, že všechny aspekty života jsou Boží vůlí a lidé nejsou aktivními aktéry, ale stále ještě spíše jen posunovanými figurkami.

V písni se objevuje motiv nevyhnutelnosti, osudovosti události. V momentě, kdy „*hukot strašný uslyšeli... na spásu života ... již mysliti nemohli*“ (8. strofa), bylo horníkům dle autora jasné, že nemá cenu snažit se zachránit, přestože se v realitě velká část horníků pracujících v dole zachránila (šlo o velký komplex s několika desítkami „pater“). Nerozlišováním mezi těmi, kdo byli přímo ohroženi a těmi, kteří byli v relativním bezpečí nebo se dokázali zachránit, autor potvrzuje svou obecnou pozici, kdy jsou neštěstí a jejich následky ještě pořád „Boží vůlí“, bez ohledu na jejich konkrétní průběh a případnou možnost záchrany některých zúčastněných.

Následně (když se stylizoval do role jednoho ze zemřelých horníků) dává autor najevo lítost, že je patronka horníků sv. Barbora neochránila: „*[o] svatá panno Barboro – naše patronko...po životech našich veta*“ (9. strofa).

Kromě samotných horníků autor sleduje i osud pozůstalých. Všimá si výhradně pozůstalých matek s dětmi. Hrůznost události zobrazuje na případě jedné z žen, která jakmile zjistila, že její manžel zemřel, „*zaplatila to smrti*“ (15. strofa). Jakákoli následná péče o pozůstalé je v textu ponechána vyšší moci, péče o dítě je svěřena Panně Marii, ne příbuzným, státu, ani dobročinným spolkům, „*[s]voje dítky poroučíme – v ochranu Marie Panně...*“ (10. strofa). Pokles příjmů a absence jednoho z rodičů jsou dnes i v 19. století velkým problémem. V textu písně vidíme jako jedinou možnou útěchu, resp. pomoc, pouze u Panny Marie a Boha - „*... s dítky matka – pomoc hledá svou u Boha.*“ (19. strofa).

V závěrečné části se autor modlí za mrtvé horníky. „*Pro Kristovy drahé rány – zaživa jste pochováni – Bože vyšší slávy říše – buď jim milostivý soudce.*“ (17. strofa). Modlitba v závěru textu je typickým prvkem kramářské písně.

Na konci písně využívá autor modlitbu ale i jako prostředek pro ponaučení čtenářů/posluchačů. Vyzývá je: „[v]e dne v noc nešťastníci – modlete se k Bohu otci...“ (19. strofa). Důležitá role víry tedy přetrvává.

Text písně se z velké části věnuje popisu konkrétního průběhu neštěstí, vyčíslení obětí, a ne až tak jejím příčinám. Vůbec se nezmiňuje o faktických příčinách katastrofy (jak konkrétně ji Bůh způsobil), stejně tak nereflektuje případnou pozitivní či negativní roli techniky. Důraz je kladen zejména na utrpení, lítost pozůstalých a také morální poučení, kdy je Bůh trestajícím, ale také následně utěšitelem. Lze tedy říci, že svým obsahem odpovídá tato píseň religióznímu pohledu na svět.

6.1.2 Zachycení neštěstí v novinách

K analýze jsem zvolil články z Národních listů vydaných mezi 12. a 14. únorem 1879. Jde

o výtahy z telegrafních zpráv a vlastní autorské články, které se nachází v různých rubrikách novin. (Každý výtisk z nich má 4 strany, z nichž poslední se věnuje inzerci.)

Způsob, jakým o události informovaly noviny, vidím jako zásadně odlišný od písně. Neštěstí bylo způsobeno náhodou a lidé byli schopni se zachránit – pokud to bylo technicky možné. Stejně tak následná pomoc nebyla v rukou Božích, ale lidských. Zároveň se článek zaměřuje mnohem více i na osobní příběhy zachráněných i mrtvých a také ekonomicko-majetkové aspekty. Finanční poměry vlastníků dolu, dopad události na lázeňské město Teplice a situaci rodin zavalených horníků.

V první zprávě o události z 12. 9., která je víceméně pouze krátkým komentovaným přepisem telegrafních zpráv se dočteme, že „*stalo se tak nepochybně následkem prudkého tání a dešťů v posledních dnech*“.⁵⁵ Fakt, že jde o zprávu čerstvou, stručnou, bez konkrétních informací, je výhodou – ukazuje se v ní automatizované, prvotní uvažování (toho, kdo poslal telegram i autora článku, který text obohatil svými postřehy) neovlivněné následnými informacemi. I když autor nevěděl přesně co se stalo, jako příčinu uvádí počasí, ne nějakou osudovou ránu či Boží trest.

Ve vydání z následujícího dne se píše, že voda, pocházející z teplického potoka Riesenquelle „*nešťastnou náhodou průchod do dolu si sjednala*“.⁵⁶ Příčinou tedy nebyl zásah

⁵⁵ *Národní listy*, 12.2.1879, s. 2.

⁵⁶ *Národní listy*, 13.2.1879, s. 2.

vyšší moci, ale pouhá náhoda, což je oproti kramářské písni zásadní rozdíl. Někteří horníci byli schopni se zachránit sami. „*Zaslechli dělníci, blíže těživé šachty zaměstnaní, zmatené pokřiky a nesmírný šumot z míst, kde se ve zmíněném dolu pracovalo...instinktivním pudem hnání dosáhli včas padáku v šachtě, odkudž z vody vyzdviženi jsou.*“⁵⁷ Vidíme tedy, že záchrana vlastního života, na rozdíl od kramářské písně, možná byla, navíc horníci díky svým zkušenostem a schopnostem byli předem připraveni při potenciálním neštěstí jednat tak, aby maximalizovali svou šanci zachránit se. Také se dozvídáme, že průlom měl vliv i na vedlejší důl, odkud „*pět dělníků...bylo skorem zázrakem zachráněno.*“⁵⁸ Tento „zázrak“ nevnímám jako zásah shůry, ale naopak ukazuje na to, že dobře připravení horníci, spolu s fungujícím záchranným systémem, byli schopni nebezpečí čelit. Dle autora bylo 26 dělníků pohřešováno a ty již není možno zachránit. Nejde ale o projev Boží vůle, pouze „*není u dolu toho výdatného čerpadla, jediné, jež se tu nalézá, stalo se vystoupivší vodou nepotřebným.*“⁵⁹ Stejně tak se v čísle z 15. 2. 1879 autor vypočítává kolik času a techniky by bylo potřeba k úspěšnému vyčerpání vody z dolu a dochází k tomu, že „*ohromnost cifry té ukazuje, že nelze...vody přemoci, poněvadž nemá důl Nelsonův dostatečný rozsah, aby obsáhnouti mohl dostatečných čerpadel.*“⁶⁰ K tomu autor článku dochází logickým uvažováním, resp. výpočty. Operuje s hmotností vody a velikostí dolu, průtokem a počtem koňských sil potřebných k vyčerpání objemu vody. Technika v tomto případě selhává. Je tomu tak ale spíše proto, že zatím není dostatečně vyspělá, bylo by potřeba tolik čerpadel, že by se do dostupných prostor nevešly. Čerpadla, která v dole reálně byla a měla být použita při potenciálních nehodách, nebyla dost výkonná. Víme ale, že ekonomická situace dolu nebyla dobrá, a právě proto ani systém prevence a záchrany nebyl pravděpodobně na dostačující úrovni. Problémem tedy byla spíše lidská rozhodnutí a momentální úroveň technické vyspělosti, ne neschopnost techniky se s problémem vypořádat, ani to, že by šlo o Boží zásah, proti kterému by se nebylo možno bránit.

Z novin se dále dozvídáme, že „*neštěstí toto dotklo se citelně zdejšího dělnictva...přišlo přes 1000 dělníků o práci a výživu.*“⁶¹ Důkazem vážnosti katastrofy je i to, že číslovka 1000 je v textu vytištěna větším a proloženým písmem. Probíral se také osud dělníků a jejich případné přemístění na jiné doly. Oběti byly jednotlivě vyjmenovány. V závěru zprávy z 14. 2. 1879 se

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ *Národní listy*, 14.2.1879, s. 2.

⁶¹ Ibid.

dočítáme, že „*lidumilnost pozůstalým vydatnou podporou přispěje*“.⁶² Není tedy potřeba spoléhat se na milost boží, ale lidskou. Zároveň se ale nepíše o tom, že by měl škody kompenzovat stát či majitelé dolů, spoléhalo se jen na to, co bychom dnes pojmenovali jako charitu, v devatenáctém století možná jako křesťanskou povinnost.

Oproti prezentaci události v kramářské písni je tedy mnohem větší důraz kladen na popis příčin a průběhu katastrofy, stejně tak záchranné práce, ať už ty úspěšné či ty, které byly odsouzeny jako neproveditelné. Nesetkáme se s žádnými zmínkami o tom, že by událost byla Božím trestem, šlo o poměrně jasně popsanou událost způsobenou přírodními procesy a zanedbanou prevencí. Technika sice nebyla na dostatečné úrovni na to, aby pomohla veškeré následky vyřešit, není ale ani připisován jakýkoliv negativní vliv.

6.2 Neštěstí na dole Maria 31. 5. 1892, Březové Hory u Příbrami

Druhé mnou zvolené neštěstí se také týká havárie v dolu, událo se ale o více než 10 let později a na jeho příkladu je vidět, jak se, zejména v kramářské písni, její vnímání posunulo. Jedná se o dodnes nejhorší neštěstí v rudných dolech v Čechách. Jeden z horníků odhodil knot svíčky a od toho vzplála výdřeva. Požár vznikl ve 29. patře dolu – horníky dole uvěznil, ti nad ním uhořeli nebo se udusili.⁶³ Uhořelo a udusilo se 319 horníků. Jelikož šlo o rudný důl, nikdo neočekával, že by mohl nastat požár (na rozdíl od dolů uhelných), a proto nebyl na situaci nikdo připraven. Jako hlavní příčina se udává pozdní ohlášení požáru a fakt, že v dole i venku byla stejná teplota a tím pádem špatně fungovalo odvětrávání.⁶⁴ Jedinou šancí jak se zachránit bylo projít systémem důlních chodeb až do sousedního dolu Anna.

Kolegové těch horníků, kteří zůstali v dole, se pokoušeli o záchranné práce. Spouštěli se na lanech do dolu a pokoušeli se vytáhnout ty, kteří ještě žili. Velká část zachránců ale při opakovaném spouštění se zahynula. Ukazuje se ale, že na konci 19. století již byla snaha o pomoc a záchranu života i tváří v tvář velkému nebezpečí běžné věci. Důkazem toho, že šlo o katastrofu velkého rozsahu je i to, že po události čeští umělci vydali almanach *Sírotám příbramským*,⁶⁵ jehož výtěžek byl určen pozůstalým.

⁶² Ibid.

⁶³ MAKARIUS, Roman. *Memento důlních nehod v českém hornictví*, 2008, s. 75.

⁶⁴ Ibid, s. 73

⁶⁵ Spolek českých belletristů Máj. *Sírotám příbramským: vydáno péčí českých umělců ve prospěch pozůstalých po obětech katastrofy*, 1892.

6.2.1 Zachycení neštěstí v kramářské písni

Využívám kramářskou *Truchlivou píseň o strašném neštěstí, jež přihodilo se 31. května t. r. na Horách Březových u Příbrami*. Autorem i vydavatelem je Antonín Parkos, vyšla v roce 1892 a má 4 strany a 8 slok. I zde můžeme nalézt religiózní motivy. Rozsahem jsou díla podobná, náboženské motivy tady už ale nehrají tak velkou roli, naopak se objevuje osobní hrdinství aktérů. Zajímavostí je, že poslední zachráněný horník Jan Soukup na havířské řemeslo zanevřel a začal se zpěvem kramářských písní živit.⁶⁶

Oproti písni o döllingerském neštěstí vidíme, že je mnohem větší důraz kladen na aktivitu lidí, ať už obětí – „[c]hce se zachrániti spěchá vzhůru ... zmámen padá zpět.“⁶⁷ (2. strofa), „spěchaj‘ nahoru – Chtí se dostat k otvoru“ (3. strofa) nebo snahu zachránců – „klec se dolů spouští – Aby zachránila životy“ (4. strofa), „Šebek, Žlutický, ochránci stateční... za život bratří se obětovali... Jim budiž věčná sláva“ (6. strofa). Ti, kteří se snaží vysvobodit z kouře sami, se udusí při úniku (někdy dokonce až v momentě kdy jsou vytahováni nahoru). A ti horníci, kteří položí život při snaze o pomoc, se stávají v očích autora hrdiny. I v této písni se aktéři události modlí k Bohu, aby byl zachráněn jejich blízký. „Každý k Bohu modlitbu vroucně vysílá, by mu zachránil jeho milé.“ (4. strofa). Výskyt těchto modliteb je menší než ve starší písni. Víra se jako formalistní prvek v celém textu vyskytuje pouze jednou, když „[h]orník nezří víc ten pozemský ráj“ (2. strofa), podle mého soudu navíc jen proto, že se nabízí jako vhodný rým ke slovu máj.

Možnost záchrany dosažitelné lidskými skutky tedy existovala. Selhalo „slabé“ lidské tělo, ne technika. Zároveň se ale ještě pořád nelze ubránit vlastnímu osudu, protože „[l]eč marné modlitby, marné vše lkání – Osudu svému se nikdo neubrání“ (5. strofa). V autorově textu pokus o záchranu probíhá, zachránit se ale můžou jen ti, kteří „mají být zachráněni“. I když se lidé osudu nepodvolí a postaví se mu čelem, je stejně všem předem daný. Víra v lidské schopnosti (a technické možnosti) tedy není stoprocentní. Samotná snaha o pomoc a záchranu automaticky neznamená, že bude i úspěšná. Pořád se tedy pohybujeme v předmoderním myšlení a kramářská píseň i v roce 1892 využívá stejné, staletí staré interpretace. Horníci, kteří se pokusili někoho zachránit, jsou ale jmenováni a jejich snaha je oceněna.

⁶⁶ MAKARIUS, Roman. *Memento důlních nehod v českém hornictví*, 2008, s. 79.

⁶⁷ PARKOS, Antonín. *Truchlivá píseň o strašném neštěstí, jež přihodilo se 31. května t. r. na Horách Březových u Příbrami*, 1892, s. 2.

I tentokrát je zobrazován dopad události na rodiny pozůstalých. „*Tu zoufalá vdova, tu tam nebohé robě ztratilo svého živitele.*“ (7. strofa). Nejde tedy opět ani tak o ztrátu lidského života či citovou ránu pro pozůstalé, jako o vliv události na ekonomickou situaci rodin. Dle autora je možná pomoc i prevence jasná, „*[i] nám nezbyvá, než se modliti – Račiž Bože nás ve všem chrániti – Vdovám, sirotkům račiž pomoci – By hroznou tu ránu mohly zmoci.*“ (8. strofa). V závěru písni se tedy ukazuje, že Bůh je pro autora stále ještě tím jediným, kdo může reálně pomoci, a tedy i úspěšné záchranné práce se snad děly s jeho vůlí. Dle textu by ale měla následovat také v maximální možné míře pomoc okolí. Ale ne proto, aby bylo obětem pomoci, protože „je to správné“, ale protože je to v utilitaristickém duchu výhodné – „*[i] my neváhejme, pomoci přispějme – Těmto nešťastníkům rychle pomáhejme – Bůh nám to nahradí jistě v hojné míře – vděk sirotků nás nemine.*“ (8. strofa).

Oproti popisu předcházejícího, staršího důlního neštěstí, je v tomto případě tedy mnohem větší důraz kladen na osobní iniciativu nejen obětí, ale také na záchranné práce a lidskou aktivitu obecně. Pokusy o záchranu byly již úspěšné, i přesto ale ještě stále jde o záchranu spíše z pohledu „spásy“, kdy zachránci vykonávají Boží vůli. Těm, kteří zemřeli (třeba i jen několik desítek metrů pod povrchem, během vytahování nahoru), záchrana nebyla souzena. Ti, kteří přežít měli, potřebovali ale krom vlastní iniciativy i pomoc „zvenčí“.

6.2.2 Zachycení neštěstí v novinách

Pro analýzu jsem zvolil Národní listy z 1. a 2. června 1892. V tomto období vycházely již dvě vydání denně, odpolední a večerní. Zmínky o události lze najít v celém prostoru novin. Odpolední vydání má 6 stran, ranní (ze kterého cituji) 8.

I v podání novin se se horníci snaží zachránit, zdůrazňuje se ale spíše to, že „...činěna nejrozsáhlejší opatření k zachránění horníků“⁶⁸ a „zástupcové hornických úřadů s lékaři přišli záhy...aby poskytli pomoci“.⁶⁹ horníci tedy spíše „byli zachráněni“, než že by se „zachránili sami“. Zásadní roli hrála aktivní lidská opatření. Vidíme, že apel na poskytování pomoci a aktivní přístup ke světu byl v novinách už zakořeněn. Dokonce je „nepochopitelno, že horníci v jiné části dolu, kde zatím nehořelo setrvali při práci, domnívajíce se snad, že jde pouze o nahodilou nepatrnější nehodu, - nepochopitelno, že...nevzpomenuto na tyto nešťastníky“.⁷⁰ Můžeme tedy mluvit o selhání lidského faktoru. Ukazuje se, že lidé nejsou vždy schopni

⁶⁸ *Národní listy*, 1. 6. 1892, ranní vydání s. 3.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid*, odpolední vydání, s. 3.

správně vyhodnotit situaci a to, že na ně nebylo pamatováno ostatními, je velkým selháním správy dolu i zachránců. Nespoléhalo se na to, že ohrožení horníci se evakuují sami od sebe, měli být upozorněni záchrannými složkami, že existuje problém.

V listu se též píše, že „*práce záchranné konají se s veškerým úsilím, s jakým však zdarem, teprve se ukáže; na hašení hořícího dolu není prozatím pomyšlení, vše soustředí se na záchraňování horníků*“.⁷¹ Lidský život je tedy tím hlavním, co se má zachránit, má přednost před záchranou materiálních hodnot. Je zde rozdíl oproti duchcovskému neštěstí, kde byl jako zásadní viděn problém vyschlého léčivého pramene, který někdy upozadoval snahy o záchranu lidských životů. Také se setkáváme s vyobrazením konkrétních snah o záchranu raněných a umírajících. To, že „*deset lékařů zaměstnáno bylo křísením omdlelých a zdánlivě mrtvých*“⁷², je něco, co se v mnou analyzovaných kramářských písních vůbec neobjevuje. Autor věnuje velkou část článku glorifikaci (tučným a proloženým písmem) činů a obětí zachránců, kteří se vydali na pomoc svým kolegům do „*jistou záhubou hrozících útroh hořícího dolu*“.⁷³ Zde vidíme bratrství typické pro hornickou profesi, to samotné by ale nebylo samo o sobě důvodem vydat se uvězněným na pomoc a čelit jisté smrti. Ukazuje se, že pomoc bližnímu a aktivní jednání je již běžné, „*lidskost a láska k bližnímu pudila mnohé ještě horníky, aby se znovu dali spustit dolů*“.⁷⁴ Záchranné akce začaly okamžitě po zjištění požáru a „*větší část byla pomocí strojů vytažena*“⁷⁵ a „*z více hydrantů vpuštěna do dolů voda k záchraně horníků, avšak vše objevilo se být marným, poněvadž vytahovadla byla přepálena*“.⁷⁶ Nejde tedy jen o obecný popis záchranných prací, ale i konkrétní hrdinství jednotlivců a důraz na to, že „stroje“ byly důležitým nástrojem pomoci, díky kterým bylo možno kohokoli zachránit. Technika tedy měla důležitý význam. Na první pohled by se zdálo, že v technice je spatřována příčina toho, že byla později další záchrana znemožněna. Jednalo se ale o přepálení lana a soutyčí stoupacího stroje⁷⁷, přičemž lano rozhodně nelze považovat za „techniku“ v pravém slova smyslu, ale pouhý lidský výrobek, stejně tak archaický „výtah“ nebyl moderním výdobytkem, ale spíše velmi zastaralým nástrojem.

⁷¹ Ibid, ranní vydání, s. 3.

⁷² *Národní listy*, 2. 6. 1892, ranní vydání, s. 3.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid, odpolední vydání, s. 2.

⁷⁵ Ibid, odpolední vydání, s. 3.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ V dole kromě žebříků fungoval i tzv. stoupací stroj „Farkunst“, předchůdce dnešních výtahů. Pohyboval se vždy jen mezi sousedními patry. Následná snaha o hašení z povrchu situaci jen zhoršila – vháněla horkou páru dále do prostoru dolu.

V novinách také poměrně jasně vykryštoval názor, že pozůstalým by, vzhledem k jejich chudobě a tomu, že oběti byly zaměstnány státem, měl stát také pomoci. „Byli to ovšem dělníci ve službách státu. V zájmu státu dobývali v hlubinách země drahý kov a stát první má povinnost, aby poskytl pomoci“.⁷⁸

V kramářských písních z důlního prostředí je zdůrazňováno náboženské založení horníků. Technika zde nehraje žádnou roli, stejně tak schopnost lidí katastrofě aktivně čelit se téměř neprojevuje. Jedinou možností, jak zmírnit její následky, je modlit se k Bohu a doufat v jeho pomoc pozůstalým. Stejně tak o záchraně konkrétní osoby rozhoduje předem určený osud. Oproti staršímu neštěstí se ale objevuje motiv osobního hrdinství zachránců. Podání události v novinách je odlišné. Oběti i zachránci jsou aktivní, snaží se sami zachránit – a zachraňovat. Tato snaha nemusela být ale úplně nezištná.⁷⁹ V obou médiích je zdůrazňována sociální rovina události a její dopad na situaci pozůstalých. Zatímco v písních je ale jediná pomoc ta od Boha, v novinách se více zapojuje okolí. Ať už (u dřívější události) kolegové postižených horníků, tak i odborná komise, která se potýká s následky události pro město Teplice, stejně tak později také zástupci úřadů.

6.3 Vlakové neštěstí u Hořovic, 10. listopadu 1868

Ve své podstatě „antropogennější“ katastrofou, než důlním výbuchem může být srážka vlaků. Jedna z největších se v Čechách udála několik let před duchcovským neštěstím, Souběhem několika nepříznivých faktorů – několik dní trvající nepřízní počasí, nedostatečnou úroveň tehdejšího signalizačního systému a snad i nedbalostí a neopatrností došlo 10. 2. 1868 v ranních hodinách u Hořovic na Plzeňsku k jedné z nejtragičtějších vlakových katastrof v tehdejší Rakousku-Uhersku. Do vlaku, který přepravoval náklad, ale i několik vozů s cestujícími a zapadl do závěje, ze zadu vrazil v plné rychlosti jiný nákladní vlak. Neštěstí si vyžádalo na místě 22 mrtvých, 60 těžce zraněných, z nichž 13 následně zemřelo, a 139 lehce poraněných. Z velké části se jednalo o vojáky 26. pěšího pluku velkoknížete Michala,⁸⁰ jehož část měla být demobilizována.

Sněhová vánice způsobila přerušení telegrafního vedení, nebylo vidět na vizuální návěstidla a závěj zastavila vlak v zatáčce. Pro ochranu kolejí před sněhem mělo vedení

⁷⁸ *Národní listy*. 1892, 32(152), odpolední vydání, s. 3.

⁷⁹ Za záchranu jednoho horníka dostal zachránce odměnu 5 zlatých, denní mzda horníka přitom byla 50 krejcarů.

⁸⁰ ZAHRADNÍK, Jiří. Hořovice 1868. In: *Minulostí Berounska: Sborník Státního okresního archivu v Berouně*, 2013, s. 127.

Českých západních drah připraveny primitivní zástěny, tzv. košinky, jak se ale ukázalo během soudního přelíčení, nebyly téměř využity.⁸¹ Uvzlý vlak byl tzv. smíšený, krom pasažérů vezl i náklad, zejména uhlí a kyselinu sírovou, jejíž působení následky katastrofy jen zhoršilo. Na místě mohli poskytnout rychlou pomoc pouze obyvatelé okolních vesnic. Vlak z Prahy, naložený materiálem, lékaři a drážními úředníky vyrazil až v sedm hodin ráno dalšího dne.⁸² Jelikož se nehoda týkala armády, následnými vlaky se na místo vydali i armádní lékaři s povozy.

I následkem této události se již v roce 1869 začalo instalovat elektrické návěstní zařízení, které nahradilo dosavadní praxi vizuální „ruční“ signalizace.

6.3.1 Zachycení neštěstí v kramářské písni

Tato událost byla dobovými médii mapována širěji než ostatní. Analyzovat jsem tedy mohl dvě kramářské písně, *Strašnou událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, ktežto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali*, kterou v roce 1868 vydal vlastním nákladem pražský písničkář František Hais a jež má 4 strany a 12 slok. Druhou je *Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem*, kterou napsal anonymní autor a vytiskl ji také v roce 1868 L. Pospíšil. Tato skladba má 2 strany a 14 slok.

Jedna z písní⁸³, popisující tuto tragickou událost, začíná pro kramářskou píseň standartním pozdravem „*rozmilí křesťané*“ (1. strofa) a ve 2. a 3. strofě se dozvídáme, co bylo podle autora primární příčinou nehody – „*[z]a mlhavého dne...cesta byla sněhem zasypána...Proto nemohl vlak rychle jeti...až konečně musel zůstat státi...neb do velké koleje zajel.*“ Špatné počasí způsobilo nejdříve to, že vlak byl zpomalen, pořád ale mohl jet. Následně byl zastaven závějí. Strojvůdce nemohl o problému zpravit ostatní části železnice, „*neb pro hroznou bouři žádné zprávy, dáti nemoh blízke stanici*“. Chtěl vyslat posla ke vzdálené strážní budce, vzhledem k počasí ale nebylo lze efektivně komunikovat. Kvůli počasí tedy nemohla technika naplnit svůj potenciál. Nedokázala neštěstí předejít (vlak nemohl projet závějí), ani zamezit srážce (informovat správu železnice o své situaci). Počasí se v písni ukázalo jako mocnější než technika i lidské snažení. V druhé písni, sepsané známým pražským flašinetářem Františkem Haisem, se dočítáme, že „*mnoho sněhu padlo, silný vítr velmi prudce vál, ani v noci*

⁸¹Ibid, s. 126, 139-167.

⁸²Ibid, 126.

⁸³*Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem*. 1868, s. 2.

*ještě nepřestalo, tak jak by se soudný den chystal*⁸⁴ (2. strofa). I on tedy považoval špatné počasí za nešťastné znamení. Hais ve 3. strofě své písně zdůrazňuje, že samotní aktéři neštěstí nepředpokládali, že by se mohlo něco stát, „...netušili neštěstí žádné“. V 5. strofě se píše, že dle autora bylo neštěstí vůlí Boží, protože: „[a]však Bůh jinak to byl usoudil: Brzo za vlakem jel vlak druhý.“ Problémy s počasím ani příjezd dalšího vlaku tedy nebyly náhodné, ale plánem vyšší moci. To je podporováno i 4. strofou: „vše se chystalo již v porobu“. J. Jungmann v roce 1837 definuje porobu jako „podrobu, poddanost, otroctví“.⁸⁵ Cestující tedy nemohli situaci jakkoli ovlivnit a jejich životy nebyly v jejich vlastních rukou. Samotní cestující v uvízlém vlaku viděli situaci spíše pouze jako časové zdržení a nepředpokládali, že by mohlo nastat jakékoliv neštěstí. Neklesali na mysli, „že ze sněhu vyvážnou, doufali, a všichni byli dobré mysle“⁸⁶(4. strofa). Spoléhali na to, že vlak prorazí a situaci neviděli jako příliš nebezpečnou. Také vojáci, kteří tvořili velkou část osazenstva, byli optimisté. Situace možná byla nepříjemná, ale ne nebezpečná. „Vojáci vesele si zpívali – netušíce neštěstí blízké.“ (7. strofa). Situace tedy byla opět na nejvyšší úrovni způsobena Božím rozhodnutím, přitom ale nikdo z cestujících nevykládal nastalé události jako znamení. Jde tedy spíše až o ex post usuzování autora písně, který do situace zpětně vkládá vlastní názor a snahu o zařazení do běžného kontextu, kdy je vše, i to špatné, vychází z Boží vůle

Dnešní čtenář písně získá dojem, že moderní technika byla tehdy ještě stále něčím „tajemným a obávaným“ a byly jí připisovány lidské vlastnosti, zejména v situacích, kdy se vymkne kontrole a neplní svůj daný úkol. U Haise se v momentě havárie dozvíme, že „vlak dohonil, vše se drtí náramným praskotem, když jeden do druhého vrazil.“⁸⁷(4. strofa), v další písni „vlak s nesmírnou prudkostí do vlaku stojícího vrazil, a několik vozů ve krátkosti sevřel a na třísky rozdrtil“⁸⁸ (9. strofa).

⁸⁴ HAIS, František. *Strašná událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, ktežto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali*, 1868, s. 2.

⁸⁵ JUNGSMANN, Josef Jakub. *Slownik česko-německý, Svazek 3*, 1837, s. 313.

⁸⁶ *Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem*. 1868, s. 1.

⁸⁷ HAIS, František. *Strašná událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, ktežto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali*, 1868, s. 2.

⁸⁸ *Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem*. 1868, s. 2.

Po neštěstí se k místu seběhli okolní obyvatelé. Oproti jiným písním ale přijímají aktivnější roli, nepozorovali pouze situaci, ale „*ku pomoci spěli, rychle pomáhali raněným*“ (13. strofa).

Za zmínku stojí i to, že se lidé sami aktivně vydali pomáhat na místo, nešlo o situaci, kdy by se náhodou zrovna nacházeli na místě nehody. I zde na pomoc přispěchají lékaři z okolí, aby „*útěchu dávali nemocným*“ (13. strofa). Ukazuje se, že v polovině 19. století byla už záchrana bližního věcí nikoli neznámou.

Hais také zdůrazňuje snahu obyvatel pomoci. „*Přes sto lidí na kvap pracovalo, by nešťastným rychle přispěli, ze všech stran se povozy sjížděly, by se nešťastníků ujali*“⁸⁹ (7. strofa), „*kdo moh, pod střechu přijal raněné*“, „*kde lékař byl, každý pomáhal*“ (9. strofa). Zde je rozdíl oproti druhé písni – zde již lékaři „pomáhají“. Autorův městský původ se pravděpodobně projevuje v tom, jakým skupinám lidí přisuzuje role. V obou případech jde ale jen o obecné formulace, že pomáhali, zatímco v novinách se dozvídáme konkrétnější postupy (např. křísení „mrtvých“). Jako zásadní vidím 10. strofu, která si zaslouží kompletní citaci. „*Jakýs zámožný pán ze Smíchova, slze hojné s lidem proléval, an tam přijel z Prahy a se díval, nad ubohými se slitoval. Skoupil pokrmy a silící nápoje, rozdával je mezi churavce, co měl peněz lidem obětoval, dobře si dal platit hostinský.*“ Pražský měšťan, který s neštěstím neměl nic společného, věnoval značné finanční prostředky na pomoc trpícím a Hais také upozorňuje na to, jak pro něj musela být situačně emočně náročná. Tak onen muž projevil nejen vlastní altruismus, ale i to, že na pomáhání nebylo nic neobvyklého. Na druhou stranu se ale také dozvídáme o cerhovickém hostinském, který využije situaci pro vlastní prospěch namísto toho, aby poskytl pomoc nezištně. Kromě charakterových vad, které může mít každý, je dle mého názoru zobrazen jako prototyp „zaostalého, nemoderního vesničana“. Nejenže se neslitoval a nepomohl, dokonce ještě v momentě zvýšené poptávky zvedl ceny, aby na neštěstí vydělal.

Pomáhaly ale i oficiální instituce, zmiňován je starosta Hořovic – „*sám purkmistr pilně s množstvím lidu pracoval*“ (9. strofa) i dráhy samotné – „*[z] Prahy slavná komise tam jela, s nešťastnými soucit snášeli.*“ (9. strofa). Zdali starosta pomáhá z altruismu nebo ze svého úředního titulu, se v textu nedočteme. Je ale zajímavé, že zatímco „venkovan“ pravděpodobně pomáhal doslovně ve smyslu „odklizení trosek“, pomoc z města je pouze ve formě

⁸⁹ HAIS, František. *Strašná událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, ktežto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali*, 1868, s. 3.

symbolického „soucítění“. Zároveň tento rozdíl není nijak dále zmiňován, a nemá tedy být vnímán v negativním duchu.

V podání Haise také zjišťujeme, že někteří cestující byli zachráněni – ale ne vlastní vůlí, nýbrž zázrakem. „*Jeden plukovník zázračnou mocí s lékařem Pražským a bez ouhony, a s několika pánami přece ve voze život zachovali.*“

V závěrečné 14. strofě písně se setkáváme s obligátní modlitbou, která ke kramářským písním vždy patřila. Autor apeluje na čtenáře: „*vzpomeniž každý na ty nešťastné, za jejich duše se pomodliť*“.⁹⁰ V Haisově písni nacházíme závěrečnou modlitbu také: „*Bůh jim popřej nebes oslavení...ať nás budoucně hospodin chrání od takového neštěstí.*“⁹¹ (12. strofa). V kontextu kramářské písně nejde o nic, čemu by bylo třeba přikládat zvláštní význam.

6.3.2 Zachycení neštěstí v novinách

Pro analýzu jsem zvolil Naše listy z 11. a 12. listopadu 1868. V tomto období vycházely Národní listy pod jiným jménem, zachována zůstala čtyřstránková struktura.

Hned v úvodu článku z 11. 11. se dozvídáme, že „*[k]ruté počasí...opravňovalo ke zlému tušení.*“⁹² a „*spojení telegrafické následkem mrazu bylo přerušeno.*“⁹³ Stejně jako v kramářských písních i v novinách je špatné počasí považováno za jakési špatné znamení. Také Příčina neštěstí byla tedy pro autora již první den jasná, nešlo o žádný „nadpřirozený“ důvod. To se potvrzuje i ve vydání z 12. 11., protože „*toho hlavní příčinou dle všeho byla jen nepohoda...telegrafické spojení bylo přerušeno a veškeré košíky sněhem zaváty...Za tou příčinou nelze dozorců dráhy z neštěstí toho viniti.*“⁹⁴ Selhání techniky tedy mělo objektivní vnější příčinu. Nefunkčnost signalizačních i komunikačních nástrojů byla racionálně vysvětlena vnějším působením přírody. Dle autora také bylo možno pomocí techniky neštěstí předejít. Selhal ale lidský faktor: „*[l]itovati jenom jest, že strojů k odhrabání sněhu při jízdě nebylo použito; poněvadž, kdyby se tak bylo stalo, neštěstí toto zajisté by se neudálo.*“⁹⁵ Dokonce se setkáváme i s konkrétním soudem, kdo havárii zavinil – posádka nákladního vlaku,

⁹⁰ *Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem.* 1868, s. 2.

⁹¹ HAIS, František. *Strašná událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, kteřto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali,* 1868, s. 4.

⁹² *Naše listy*, 11. 11. 1868, s. 2.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Naše listy*, 12. 11. 1868, s. 2.

⁹⁵ *Ibid.*

a to proto, že nerespektovala předpisy. Vyrazila na cestu „*aniž by čekala na zprávu telegrafickou*“⁹⁶ (spojení bylo přerušeno vánicí). Vidíme, že technika hrála v neúspěšné prevenci neštěstí výraznou, ač pasivní úlohu a nepřízeň počasí nebyla dostatečným argumentem pro ospravedlnění chybného postupu posádky. Noviny také přejaly články o události z jiných listů, tzv. „*Abendblattů*“. V něm se dozvídáme, že vojíni měli původně vyrazit na cestu již dříve. „*Osudovou náhodou se stalo, že mužstvo teprv osobním vlakem z Plzně odejeti mohlo.*“⁹⁷ Vrací se tedy vlastně ještě před samotnou událost k situaci, kdy je mužstvo přemístěno k jinému, pozdějšímu vlaku. Nešlo o žádné rozhodnutí vyšší moci, ale o pouhou shodu okolností. Rozsah novinového zpravodajství nabízí několik pohledů na vzniklou situaci, včetně zprávy od jednoho z cestujících v postiženém vlaku. Ten poskytuje vhled do situace z pozice samotných aktérů. Ukazuje se, že jinak situaci vnímali cestující a jinak posádka vlaku. Noviny tedy vlastně zprostředkovávají zážitky a úvahy některých aktérů. Zatímco obsluha vlaku si je vědoma rizika a doufá, že „*...ze Zbiroha nepouštěli za námi vlak nákladní! Pakliže tak učinili, jsme ztraceni!*“⁹⁸ a bylo využito výstražné znamení (ve sněhové vánici ale jen málo viditelné), cestující jsou v poměrně dobré náladě, a dokonce zvuk příjíždějícího nákladního vlaku vůbec nevnímají jako pohromu, naopak naivně předpokládají, že „*[j]ede stroj na pomoc! Bude nás tlačit!*“⁹⁹ Vidíme tedy velký rozpor mezi odborným a laickým vnímání situace. Zatímco posádka vlaku byla obezřetná a v rámci možností se snažila omezit riziko, cestující nepředpokládali, že by se mohlo cokoliv stát.

Že výtrobky moderního průmyslu mohou průběh situace i zhoršit, se ukazuje i zde, protože „*vojínové, po srážce zasypaní byli uhlím, kolejemi železničními a soudky pivními a s vitriolem*“.¹⁰⁰ Nejde ale o negativně zbarvený popis, kdy by bylo lidským výtvorům vyčítáno, že následky katastrofy zhoršily, jde pouze o neutrální popis jednoho z aspektů katastrof. V novinách je také zobrazen pokus vojínů vyhnout se neštěstí: „*někteří z vojínů, chtějíce se zachrániti zoufalým skokem z vagonů nepomyslili, že vrhají se ve vlastní hrob*“¹⁰¹. Použitím slova „zoufalým“ dává autor najevo bezvýchodnost situace, oproti kramářským písním ale nemluví o tom, že by bezvýchodnost vycházela z toho, že jde o Boží vůli, ale jde

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

pouze o důsledek vycházející z konkrétní momentální situace. V kramářské písni se dozvídáme, že ti, kteří zůstali v jednom z vagonů, se doslova zázračně vyhnuli zranění. Stejný motiv lze nalézt i v novinách. „*Důstojník chtěl právě otevíratí dvířka, aby vyskočil, když vlaky se srazily. Na štěstí nemohl hned otevřítí... Téměř zázračným způsobem nepřišel v tomto vagonu nikdo k pohromě*“.¹⁰² Jedná se o jediný nalezený případ, kdy je nějakým způsobem použit v novinovém podání výraz odkazující na nadpřirozený zásah. Nejde o nijak zásadní sdělení, stále ale v situacích, kdy nebylo dostupné jasné vysvětlení, využívaly i noviny ještě i nadpřirozené vysvětlení jednotlivých prvků události. Jde ale spíše o cestu jak vyjádřit nepravděpodobnost toho, že by v celém vagonu nepřišel nikdo k úhoně, než o to, že by v tomto jednom konkrétním případě šlo o nadpřirozený zásah. Špatné počasí zavadalo drážním úřadům důvod k tomu, aby již „*zlou tušilo nehodu a učinilo vhodné opatření*“.¹⁰³ Neměly sice zprávy o situaci obou vlaků, i přesto (nebo možná právě proto) se rozhodly prvním ranním vlakem vyslat inženýry, aby opravili telegrafní vedení. Připraveni minimalizovat nebezpečí vzniklé z neznámých podmínek na trati (jelikož o oněch dvou vlacích nebyly žádné informace, mohl se záchranný vlak setkat např. s troskami na kolejích) jel vlak „*nad míru opatrně a volně, pískotem a jinými obvyklými výtkami najevo dáváje jízdu svou*“.¹⁰⁴ Vidíme, že neexistence zpráv o vlaku vyburcovala správu železnice k činu – sice až ráno, podnikla ale všechny možné kroky k nápravě situace. Dráhy zároveň ale nezvládaly to, co bychom dnes nazvali jako krizovou komunikací. Na nádraží již od rána čekali příbuzní cestujících z plzeňského vlaku. Ohlášený příjezd vlaku byl několikrát odložen a lidé čekali až do šesté večerní hodiny „*v největší trapnosti*“.¹⁰⁵ Stejně tak neexistovala žádná oficiální informace o nehodě. Zpráva o události se rozšířila pouze neoficiální cestou. Zda byl za tímto zmatkem strach z reakce příbuzných, neznalost, či problémy v komunikaci, nelze z těchto novinových textů vyčíst. Na příjezd vlaku se na Smíchovském nádraží připravovaly všechny možné záchranné složky, autor upozorňuje na přítomnost pěti vojenských zdravotních povozů, silného oddělení četnictva, 25 mužů městské policejní stráže s puškami, policejního ředitele, dvorního rady a 50 mužů armádního špitálního sboru.¹⁰⁶ Ukazuje se tedy, že přes den bylo zburcováno „celé město“, aby mohla být poskytnuta následná péče.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ *Naše listy*, 11. 11. 1868, s. 2.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

Ve vydání Našich listů z 12. listopadu najdeme zprávu psanou očitými svědky, kteří se ráno vydali do Hořovic. Oproti popisu všech ostatních událostí, se kterými pracuji, se setkáváme se sdělením, že okolní přihlížející v místě, kam byli odnášeni ranění, jen nesledovali situaci, ale „*obtěžovali nebohé poraněné otázkami všeho druhu*“.¹⁰⁷ Dokonce „*...nikdo z přítomných necítil tolik lidskosti, aby ubohým sem dopraveným poraněným vojínům...nějakého občerstvení poskytl*“.¹⁰⁸ Lidská aktivita tedy nemusela být vždy něčím žádoucím, a to, že je poukazováno i na ty, kteří situaci spíše zhoršovali, je dalším projevem toho, že „moderní“ stát po svých občanech chtěl, aby byli aktivními a přínosnými členy společnosti, zatímco neposkytnutí pomoci je považováno za selhání. V jednom z mnoha článků nás jeho autor informuje, kromě syrového popisu jednotlivých zranění, i o tom, že „*[l]ékařové hořovický pan Lešanovský a cerhovický pan Richtr zasluhují velkého uznání za rychlé a velmi bedlivé ošetřování raněných*“.¹⁰⁹ Pomoc zraněným tedy nebyla ze začátku oficiálně koordinována a aktivity se chopili místní lékaři. Lze tedy vidět, že první pomoc je podle novinového článku něčím standartním a její neposkytnutí je vnímáno povážlivě negativně. Stejně tak by měl být odneseným raněným poskytnut klid na odpočinek a přílišná zvědavost okolních lidí je vnímána také negativně. Tak jako v kramářské písni i v novinách se setkáváme s neznámým smíchovským občanem, který se jal „*nasytit a občerstvit raněné vojiny, jak v oka mžiku byl s to. U příležitosti té musil si tento lidumil ovšem nechat líbit od hostinského nádražního mnoho slov o ,opovážení se‘, neboť v kvapu poskytoval bez dlouhého oznamování raněným silícího nápoje... při placení řádu seznal, že si nechal hostinský slušně zaplatit*“.¹¹⁰ V obou médiích je zobrazen jako „altruistický pomáhající“, který obětuje vlastní prostředky k tomu, aby pomohl raněným. A i zde se objevuje vychytralý hostinský, protiklad moderního měšťana, který využije situace a obohatí se na úkor trpících vojáků. Ukazuje se, že připravenost pomoci pravděpodobně zakořenila hlouběji v Praze a velkých městech než na venkově a maloměstě. Krom detailního a velmi syrového popisu místa neštěstí se dozvídáme, že „*přijeli rolníci z okolních vesnic... by raněné odvezli a k tomu přispěli, aby vlak dále jeti mohl*“.¹¹¹ Role bližních je tedy v podání novin ambivalentní, někteří jen „postávají a okukují“, jiní se sjedou z blízkého i dalekého okolí pomáhat. Nejde jim ale jen o lidské životy, důležité je i zprovoznit znovu koleje, aby mohl vlak dojet do svého cíle. Bohužel ale ani veškerá snaha

¹⁰⁷ *Naše listy*, 12. 11. 1868, s. 2.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

odklidit trosky nebyla dostatečná k tomu, aby zachránila některé životy. „*Vojín jeden, jehož tělo pod troskami pohřbeno bylo... někteří dělníci slyšeli jej ještě před půl hodinou chroptěti; nebylo mu však možno pomoci.*“¹¹² Na rozdíl od neschopnosti drah informovat čekající o osudu vlaku zde ale není odklizejícím kladeno nic za vinu. Celkově je už ale veškerá snaha o pomoc zobrazena jako iniciovaná „zvenku“. „*Pan dr. Škoda... naléhal energicky na to, aby odstranění trosků vlakův předsevzalo se s napnutím všech sil a pokud možná nejrychleji.*“¹¹³ Lokální úřady zřejmě ještě nebyly dostatečně profesionální a připravené na neštěstí takového formátu a hlavní úlohu na sebe automaticky přejal samotný zemský lékařský rada.

V kramářských písních je událost popisována jako cestujícími absolutně neočekávané neštěstí. Ti i v situaci, kdy stál vlak v závěži, nepropadali panice. Přitom autoři písní ale nepřízeň počasí vykládají jako poměrně silná znamení či Boží vůli. Poukazují tím na to, že samotný lidský rozum není s to situaci pochopit, ani vykonat potřebná opatření k záchraně. Situaci zúčastnění tragédie nemohli ovlivnit, protože byla způsobena „vyšší mocí“. Pomoc obětem poskytovali zejména obyvatelé okolních vesnic, ale i na místo dopravení lékaři. Je vyzdvihován i osobní příběh a altruismus smíchovského měšťana. V novinovém zpravodajství je většina prostoru věnována jednáním jednotlivých aktérů, ať už cestujících, posádky vlaku, okolních obyvatel, ale i státních a drážních úřadů a také armády. Jako zásadní je vnímáno počasí, za neštěstí je odpovědná dlouhotrvající bouře, která znemožnila správné použití techniky. Zároveň ale autor obviňuje posádku vlaku z porušení předpisů a obecně kritizuje to, že se nepoužily všechny dostupné možnosti, jak nebezpečí předejít. Oproti kramářským písním zde téměř neexistují spojitosti s Bohem. Zásadní je tedy (ne)jednání jednotlivých skupin lidí, které je ale ovlivněno neantropogenními aspekty katastrofy.

6.4 Požár Vídeňského Ringtheatru 8. 12. 1881

Jako poslední jsem zvolil událost, která se ve svém popisu podstatněji zabývá nacionalistickým aspektem katastrofy. Vídeňské divadlo Ringtheater zahájilo provoz 17. 1. 1874. Stavba měla být vybudována na malém pozemku, a proto byla postavena do velké výšky (7 pater), s omezenou šířkou schodišť a chodeb. Návštěva divadla byla obecně poměrně rizikovou aktivitou. Mezi roky 1841–1888 se v Evropě událo zhruba 350 jejich požárů.¹¹⁴ V tomto divadle vzplála dle oficiálních záznamů v zákulisí lampa, od které dále začalo hořet

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ REITTEREROVÁ, Vlasta a Hubert REITTERER. Požár vídeňského Ringtheatru roku 1881. In: *Člověk a společnost 19. století tváří v tvář katastrofě*, 2017, s. 81-82.

provaziště. Jelikož se tak stalo před začátkem představení, diváci, čekající v sále, nic netušili. Stísněnost chodeb, zhasnuté lampy a nepoužití signalizačního zařízení způsobilo, že záchranné práce začaly až velmi pozdě. Téměř 400 lidí uhořelo. V návaznosti (nejen na tuto) událost začal v roce 1887 platit nový zákon věnovaný tomu, „*jak se mají stavěti divadla, jak se mají zařídití a provozovati divadla vůbec*“.¹¹⁵

6.4.1 Zachycení neštěstí v kramářské písni

Pro analýzu využívám *Truchlivou píseň o hrozném požáru v okružním divadle ve Vídni, dne 8. prosince 1881*. V roce 1881 ji napsal V. Šut, vytiskl ji opět pražský J. Spurný a má 4 strany a 9 slok a jde o spíše kratší píseň, která neobsahuje mnoho materiálu k analýze.

V písni se téměř nesetkáváme s popisem toho, jak požár vznikl. Pouze v druhé strofě čteme, že „*lid se strašně polekal, zvláště když plynové světlo zhaslo*“.¹¹⁶ Je zajímavé, že autor písně sděluje, jaký konkrétní druh osvětlení (v té době byly stále ještě používány svíčky a už existovalo také elektrické světlo) byl v sále použit.

O průběhu požáru se již dozvídáme více ve třetí strofě: „*pomoc všichni volali kam mohli se vtlačili, až konečně strašnou smrtí v plamenech zahynuli*“. V podání této písně je na situaci nahlíženo tak, že byli ke smrti odsouzeni téměř všichni. I přesto se ale některým podařilo zachránit, „*na ochranné plachty dolů s balkonu seskákali*.“ (4. strofa).

V 6. strofě jsme seznámeni i se situací pozůstalých. I zde se dočteme o tom, že by bylo vhodné poskytnout materiální pomoc, „*dejme dárky do Vídně, ubohým, vdovám, sirotkům*“. Autor ale zmiňuje i to, že „*pláčou a nařikají, že se víc neschledají, svými milými přátely zoufanlivě volají*“. Důraz je tedy kladen také na osobní citovou ztrátu, nejen na ekonomické dopady. Také se setkáváme s názorem, že některé události přesahují všechny národnostní, ekonomické i sociální hranice, „*...nyní v jednom hrobě, leží Čech, Němec i Maďar chud'as boháč i hrabě*“ (7. strofa). Autor tedy v písni tihne, podobně jako Palacký, k variantě „federativního“ císařství, a ne jeho rozpadu dle jednotlivých národních států. To potvrzuje i v oslovení „*[v]šickni, všickni národové bedlivý pozor dejte, zvláště kteří v Rakouské říši spokojeně žijete*“.

¹¹⁵ Ibid, s. 89.

¹¹⁶ ŠUT, V. *Truchlivá píseň o hrozném požáru v okružním divadle ve Vídni, dne 8. prosince 1881*, 1881, s. 4.

V závěrečné 9. strofě se setkáváme s jedinou zmínkou s náboženským podtextem, „[s] *Bohem nešťastní občané odpočívajte tiše*“.¹¹⁷ V této písni jsou již náboženská témata téměř dokonale upozaděna, chybí závěrečná modlitba a jediná zmínka je v kontextu loučení se zesnulými, bez jakéhokoliv hlubšího významu.

Výše uvedená píseň, popisující tuto událost, beze zbytku naplňuje Benešovu definici 4. období kramářské písně. Náboženské aspekty jsou téměř zcela upozaděny, obsahově i formálně (několik gramatických chyb) je odlišná od všech ostatních. Popis situace není nijak detailní, za zmínku stojí pouze nijak výrazně zobrazená míra aktivity aktérů (obětí i zachránců), čímž je píseň od ostatních odlišná. Žádný motiv není dominantní.

6.4.2 Zachycení neštěstí v novinách

K analýze využívám Národní listy z 9. a 10. 12. 1881, které dodržují standartní strukturu tohoto deníku.

Při popisu neštěstí v novinách byla událost srovnávána s požárem pražského Národního Divadla. „*Úsudek zněl: Nam shořel výsledek usilovné práce celého pokolení, nám shořel ideál, jež celý národ po 30 let v srdci nosil. Ve Vídni zničeno na sta životů lidských... Nad spáleništěm našeho divadla lkal genius nešťastného, osudem trpce zkoušeného národa...*“.¹¹⁸ Nejsem si jist, že jde o autorův záměr, ale dle mého názoru sděluje, že ztráta česká byla větší než ta rakouská, ač oběti na životech byla nesrovnatelná. Neštěstí bylo pro něj možností, jak český národ vyzdvihnout. „*Národ český ví ze zkušenosti, co to jest, býti postižen pohromou jakoukoliv. Jeho cit jest vnímavý, pro neštěstí každého a jeho ruka ochotně otvírá se na ulehčení zármutku a zacelení rány cizí.*“¹¹⁹

Už první den se objevují debaty o příčině nebo zavinění požáru. Autor nás informuje o tom, že „*[j]eden ze studentů převrhl číši hnědého punče, kterýž se vzňal; pak chytily kulisy, opona hned spuštěna ale hned zas vytažena. Na neštěstí zapomenuto spustiti drátěnou oponu... Jiná verze praví, že oheň povstal převrnutím lampy lihové před počátkem představení*“.¹²⁰ Vidíme, že se objevuje několik scénářů, které jsou doplněny barvitými detaily, a také se už na počátku tragédie setkáváme s několikanásobným lidským selháním, které situaci zhoršilo.

¹¹⁷ *Národní listy*, 9.12.1881, s. 1.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.* s. 2.

Autor ale některé aspekty lidské aktivity hodnotí i kladně, dle jeho názoru „[n]ižší hasiči zdejší pracují výtečně.“¹²¹

V článku z 9. 12. 1881¹²² se dočítáme o průběhu neštěstí. Pisatele „zarazila ohnivá záře jako elektrického světla“.¹²³ Vidíme, že autor přirovnává vzhled světla k elektrickému – tím pádem už byla moderní technologie v hlavě měšťana zažita a využívala se jako vhodné, zažité přirovnání, kterému by měli porozumět všichni čtenáři. Využívání techniky k osvětlení pro něj bylo pravděpodobně již běžné. Poté, co autor dorazil na místo neštěstí, popisuje situaci okolo sebe – „[r]achot stříkaček, troubení hasičů, křik sbíhajícího se lidu, houfy tryskem přijíždějících kočárů...Najednou objeví se na balkóně profilu několik postav, volají: žebříky, žebříky! Odpovědí jest jim neartikulovaný výkřik množství. V tom se jeden na balkóně žehná křížem a skáče dolů. Zvedli ho, neporanil se těžce... Najednou váže jeden člověk provaz nad rámem a spouští se dolů“.¹²⁴ Dle tohoto popisu byly počátky záchranných prací chaotické, neorganizované a zpožděné. Lidé uvěznění v divadle se spoléhali na pomoc zvenčí, zároveň ale cítili potřebu pomoci si i sami. Zmínka o nejasných výkřicích ukazuje, že zachránci nevěděli, jak přesně reagovat a lidé si tak začali pomáhat sami. Opoždění záchranných prací způsobilo, že byly neefektivní: „[ú]činek paprsků vody jest nepatrný“.¹²⁵ Záchrana pravděpodobně nebyla prováděna plně kompetentně. Až po čase, kdy lidé skákali okny ven, „[k]onečně napadlo některým rozepjati dole prostěradlo“.¹²⁶ Pomoci, ať už reálně, nebo alespoň symbolicky, měli ale i jiní lidé než záchranné složky. V dalších telegramech se dočteme, že „[h]asiči bránili přístupu do hořící budovy, avšak energičtí mužové nedali si brániti...Kn. Jiří Lobkowitz, arcibiskup Gangelbauer...všichni byli na požářišti.“¹²⁷ Pomáhat byli odhodláni i okolní lidé, stejně tak se na místo dostavily vedoucí osobnosti města.

Snaha uvězněných zachránit se byla vnímána částečně negativně. „Poráželi jeden druhého, jen aby se rychle dostali k východům“.¹²⁸ Setkáváme se ale s paradoxem. Na jednu stranu jsme informováni o tom, že se lidé snažili zachránit, zároveň ale autor uvězněným připisuje, že „obecenstva zmocnila se nevyzpytatelná hrůza a zoufalost, neboť nebylo na

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

zachránění ani pomyslení“.¹²⁹ Je otázkou, jestli tím poukazuje na iracionalitu jejich chování, protože jim mělo „být jasné“, že se nemohou zachránit.

I při této události se objevují jednotlivci, kteří jí chtějí bezskrupulózně využít. V novinových textech jsme upozorněni, že „*nalézal se výrostek, jenž mrtvolu olupoval... Mnozí zvědavci udali vymyšlená jména domněle pohřešovaných, aby dostali vstupenku do nemocnice k mrtvolám*“.¹³⁰

Několik dní po události dostávají slovo hlasy odborníků. „*Stavitel divadla Forster prohlásil, že hlavní příčinou tolikerých ztrát životů lidských jest, že nikdo neuměl spustit železnou oponu... ani vodovody nespouštěny... Na automaty zapomenuto*“.¹³¹ Architekt měl tedy jasno, dle jeho názoru za událost mohla několikanásobná nekompetentnost zaměstnanců divadla, kteří neuměli nebo ve stresu nedokázali využít dostupné techniky, která by neštěstí mohla zabránit. Autor zdůrazňuje, že „*jenom nedbalost zavinila takové rozměry neštěstí*“.¹³² Zdá se, že o vinících události bylo autorem textu rozhodnuto již dva dny po události, aniž by proběhlo jakékoliv vyšetřování. Následky události vedly k následkům, které zasáhly celou divadelní scénu. „*Žádá se bezodkladné zavření divadla dvorního, jež opravdu jest velice nebezpečné a ostatním divadlům se mají hry zapověditi, dokud nebudou přestavěny a míti pohodlné východy*“.¹³³ Setkáváme se také s názorem, že „*[v]e chvíli takové umlkají hesla politická, utiňuje se i zápas různých programův národních... ustupuje proud rozvláštěných ano i bouřlivých otázek denních*“.¹³⁴ Ukazuje se tedy, že národní otázka, která byla jinak tématem v novinách téměř denně, byla na krátkou dobu utlumena touto jiná, tragickou událostí. Také zde se setkáváme se strachem, jak se (zejména ti těžce zranění) vypořádají s ekonomickými následky jejich stavu, protože „*množství lidských životů vyvázlo ze záhuby jen s těžkým poškozením a bude snad z valné části neschopno, opatřiti výživu sobě a těm, kdož na nich se svou existencí závisí*“.¹³⁵

V novinovém popisu se setkáváme s mnohem větší snahou zachytit událost co nejvěrněji. Podílelo se na ní několik dopisovatelů, jejichž zprávy se prolínají, doplňují, a někdy i opravují.

¹²⁹ *Národní listy*, 10.12.1881, s. 1.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ *Ibid.*

Je kritizován neprofesionální průběh záchranných prací, technika již nebyla schopna oheň uhasit, tímto ale není nijak negativně hodnocena.

7 Závěr

Mnou analyzované antropogenní katastrofy, které se udály v druhé polovině 19. století, resp. jejich popis ve dvou typech dobových médií, podávají poměrně jasný pohled na to, jak byly jejich příčiny, průběh i následky v daných médiích vnímány.

V kramářských písních, které byly určeny spíše konzervativnějšímu obyvatelstvu, bývají příčiny a vypořádávání se s následky neštěstí atribuovány téměř vždy nějakou formou Bohu. Jeho vůle je jejich příčinou: „...by si každý pamatoval – s Bohem že vše počíná“.¹³⁶ Nejde už explicitně přímo o trest seslaný na určitou ohraničenou skupinu obyvatel za její prohřešky. Autoři se většinou odvolávají k určité osudovosti situace, která je součástí Božího plánu. Průběh neštěstí bývá popisován poměrně nevýrazně, často i téměř úplně upozaděn a nemá výrazněji náboženské konotace. Setkáváme se se syrovým popisem konkrétních zranění a mutilace obětí. Jen v jedné z písní z důlního prostředí se ve větší míře vyskytují modlitby a jiné náboženské motivy, do jisté míry způsobené tím, jakou formu (stylizovanou výpověď konkrétní oběti - horníka) autor zvolil. Nejvíce zmiňovaným aspektem událostí jsou jejich následky a vypořádávání se s nimi. I zde se setkáváme s náboženským výkladem. Víra v Boha slouží jako ultimátní zdroj spásy a jistoty, ke které se autoři odvolávají v závěru písně s modlitbou, jež je prvkem pro kramářské písně typickým. Spíše jde ale o formální prvek, patřící k tomuto druhu média, než o nositele reálného významu. Lidé však mohou při katastrofě poskytnout určitou konkrétní pomoc, a ta je ve většině případů přijímána už jako běžná. Detailnější popis různých aspektů katastrofy, ať už v podobě přesnějšího rozboru a racionálního vysvětlení příčin události nebo využití techniky k záchranným pracem, se v písních vůbec nevyskytuje. To je částečně vysvětlitelné omezeným rozsahem textu. Tématem ale bývá konkrétní hrdinství záchránců, osobní selhání jednotlivců nebo úkony vykonávané státem. Boha i víru obecně tedy stále ještě v písních najdeme a stále jsou dominantním prvkem. Ve shodě s Benešem¹³⁷ se ale v analyzovaných písních potvrzuje, že jde už spíše pouze o formální prvky, které k žánru patří, a písně se opravdu ukazují spíš už jako pouhé zábavní médium.

¹³⁶M.Š. „HAVÍŘ“, *Nová píseň o hrozných událostech, která se stala v uhelných dolech v Duxu*, 1879, s. 3.

¹³⁷ BENEŠ, Bohuslav. *Světská kramářská píseň*, 1970, s. 36-37.

V Národních listech, jako zástupci poměrně moderního média, se tyto tendence projevují velmi silně. Oproti kramářským písním se zde nevyskytují žádné nadpřirozené prvky – i velmi nepravděpodobné přežití několika osob je zde už jen „téměř zázrakem“¹³⁸. Příčiny katastrof i vypořádávání se s jejich následky jsou zde bytostně spojeny s lidskou aktivitou nebo racionálním uvažováním, ve kterém není pro nadpřirozeno již téměř místo. V případě hořovického vlakového neštěstí se setkáváme s tím, že „*Kruté počasí...opravňovalo ke zlému tušení*“,¹³⁹ což je v novinách jeden z mála „osudových“ prvků. Nejde o substitut za „Boží rozhodnutí“, ale jen o projevení jakési zpětné projekce, jak nastalou situaci racionalizovat. Lze říci, že v novinových článcích můžeme identifikovat společnost modernější než jak je portrétoována v kramářských písních. Příčiny i průběhy katastrof jsou atribuovány konkrétním lidským selháním a racionálně popsané nepřízní externích jevů, které ale nejsou aktem Božím. Průběh záchranných prací je popisován po technické stránce velmi detailně, také díky tomu, že prostor v novinách je mnohem větší, než v kramářské písni.. Velká pozornost je věnována selháním jednotlivců – ať už viníků nebo nekompetentních zachránců, zejména u hořovické srážky a požáru divadla, kdy je u obou kladen velký důraz na pomalou reakci záchranných složek, která má vliv nejen na oběti samotné, ale i jejich blízké, kteří nemohou zjistit co se děje. Zároveň se u požáru vídeňského divadla setkáváme s čistě subjektivním hodnocením konkrétní události v nacionalistickém kontextu, které je odděleno od samotného popisu katastrofy. Autor srovnává „druhy utrpení“ dvou národů, které sice neobsahuje žádný konkrétní soud „kdo trpí více“, ale zatímco ve Vídni šlo „pouze“ o ztrátu životů a majetku, v Praze šlo o újmu „národní“.

V novinách se setkáváme s popisem technických aspektů katastrof ve všech třech jejích fázích. Příčiny katastrofy mají konkrétní vysvětlení, které není připsáno vyšší moci, záchranné práce využívají techniku jako nástroj pomoci a dopady události mají vliv nejen na budoucí preventivní opatření. Jde o poměrně důležitou součást sdělení určenou širokému čtenářstvu, nejen pouze úzkému kroužku úředníků – „decision makerů“ pro jejich vnitřní diskusi. Aktivní informování o změnách zákonů se tak stává součástí veřejné debaty.

Ze současného pohledu byly příčiny událostí poměrně jasně spojeny s lidskou nedbalostí, která se do velké míry projevovala v (ne)využití dostupné techniky, která mohla v různé míře

¹³⁸ *Naše listy*, 11. 11. 1868, s. 2.

¹³⁹ *Naše listy*, 12. 11. 1868, s. 2.

pomoci se záchrannými pracemi. V tom, jak se s následky katastrof společnost vypořádávala, můžeme najít odpověď na otázku, jestli má postiženým pomáhat stát, jednotlivci či se mají postižení spolehnout pouze na Boží milost, jak se v kramářských písních často dočteme.

Noviny se tedy, s drobnými výhradami, v mnou analyzovaných situacích opravdu projevují jako pokrokovější médium, které vykresluje moderní a aktuální pohled na dobová zásadní témata, zatímco kramářské písně se ukazují spíše už jako relikty minulosti, který v následujících desetiletích bez výrazného povšimnutí zanikne.

8 Seznam použitých pramenných zdrojů

Národní listy, 12.2.1879.

Národní listy, 13.2.1879.

Národní listy, 14.2.1879.

Národní listy, 16.2.1879.

Národní listy, 18.2.1879.

Národní listy, 9.12.1881.

Národní listy, 10.12.1881.

Národní listy, 1. 6. 1892, ranní vydání.

Národní listy, 1. 6. 1892, odpolední vydání.

Národní listy, 2. 6. 1892, ranní vydání.

Národní listy, 2. 6. 1892, odpolední vydání.

Naše listy, 11. 11. 1868.

Naše listy, 12. 11. 1868.

Autor neznámý. *Píseň o strašném neštěstí, které se stalo sražením dvou vlaků na dráze mezi Hořovicemi a Zbirohem*. Tisk: Ladislav Pospíšil, 1868. Signatura: KP R. Hlava 7030.

Autor neznámý. *Písně vlastenecké*. Tisk a náklad: Tisk: Alois Landfras a syn. Datace neznámá, 1848–1870. Signatura: KP B 27/4.

HAIS, František. *Strašná událost, která se stala dne 11. listopadu roku 1868 z dopuštění Božího, na západní dráze, kdežto jel železniční vlak s c.k. vojíny pluku Michala číslo 26., kteří na dovolenou domů se ubírali*. Tisk: Jan Spurný. Náklad: František Hais, 1868. Signatura: KP R. Hlava 7029

JEŽEK, Jan. *Píseň o strašlivém neštěstí, jenž se stalo na Železnobrodském okresu 18. června v roku 1871*. Tisk: J. Zwickl. Nakladatel: J. Ježek, 1871. Signatura KNM KP A 42/1a.

M.Š. „HAVÍŘ“. *Nová píseň o hrozné události, která se stala v uhelných dolech v Duxu*. Tisk a náklad: Jan Spurný, 1879. Signatura: KP R. Hlava 7041.

PARKOS, Antonín. *Truchlivá píseň o strašném neštěstí, jež přihodilo se 31. května t.r. na Horách Březových u Příbrami*. Tisk: Julius Janů. Náklad: Antonín Parkos, 1892. Signatura: KP R. Hlava 7051.

PAVLICA, Karel. *Nová a pravdivá píseň o přehrozné potopě v Americe v zemi Pensylvánii na začátku 30. května a na konci 6. června roku 1889, což se z této písně a v připojeném popise nejlépe vyrozumí*. Tisk: Landfras, Alois, syn. Nakladatel: Pavlica, Karel, 1891. Signatura: KP Hruška 68.

ŠUT, V. *Truchlivá píseň o hrozném požáru v okružním divadle ve Vídni, dne 8. prosince 1881*. Tisk: Jan Spurný. Náklad: V. Šut. 1881. Signatura: KP 9879.

9 Seznam použité sekundární literatury

BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8.

BENEŠ, Bohuslav, ed. *Poslyšte písničku hezkou--: kramářské písně minulých dob*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1983.

BENEŠ, Bohuslav. *Světská kramářská píseň: příspěvek k poetice pololidové poezie*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970.

BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Nad'a PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české XI.b*. Praha: Paseka, 1999-. ISBN 978-80-7432-348-5.

BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Nad'a PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české XII.a*. Praha: Paseka, 1999-. ISBN 978-80-7432-181-8.

DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14.-18. století: obležená obec*. Praha: Argo, 1997. Každodenní život. ISBN 80-720-3156-2.

EGEN, Vojtěch. *Nový truchlozpěv o velké povodni, která řádila dne 26. května 1872 v Čechách*. Tisk: s.n. (Praha), 1872. Signatura: KP A 136/1.

EVANS, Richard J. *Death in Hamburg: society and politics in the cholera years*. New York: Penguin Books, 2005. ISBN 01-430-3636-X.

H AIS, František a RYŠAVÁ, Eva, ed. *Vzpomínky pražského písničkáře: 1818-1897*. Praha: Odeon, 1985.

HANSKA, Jussi. *Strategies of sanity and survival: religious responses to natural disasters in the Middle Ages*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2002. ISBN 978-951-7463-577.

HRDINA, Martin, Eva BENDO VÁ a Kateřina P IORECKÁ, ed. *Člověk a společnost 19. století tváří v tvář katastrofě: sborník příspěvků z 36. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 25.-27. února 2016*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2652-1.

IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Utváření Evropy. ISBN 80-710-6394-0.

JUNGMANN, Josef Jakub. *Slovník česko-německý, Svazek 3*, 1837.

KENDRICK, T. D. *The Lisbon earthquake*. London: Methuen, 1956.

LATOURE, Bruno. *Nikdy sme neboli moderní : esej o symetrickej antropológii*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2003. 197 s. ISBN 80-7149-595-6.

LEDVINKA, Václav a Jiří PEŠEK. *Ponížení a odstrčení: města versus katastrofy : sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Praha, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990, a z 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy (...) ve dnech 3. a 4. října*. Praha: Scriptorium, 1998. Documenta Pragensia. ISBN 80-861-9702-6.

MAKARIUS, Roman a Petr FASTER. *Memento důlních nehod v českém hornictví*. Ostrava: Montanex, 2008. ISBN 978-80-7225-271-8.

RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Utváření Evropy. ISBN 80-710-6496-3.

SCHEYBAL, Josef V. *Senzace pěti století v kramářské písni: příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*. Hradec Králové: Kruh, 1991. Prostor. ISBN 80-703-1624-1.

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. V Praze: Scriptorium, 2014. ISBN 978-808-7271-872.

TOPINKA, Jiří. *Minulostí Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně*. Beroun: Okresní úřad Beroun, 1998-. ISBN 80-238-6744-X.

URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm: 1848-1849*. Praha: Melantrich, 1988. 40 s. Slovo k historii, č. 16.

VOLTAIRE. *Voltaire - myslitel a bojovník. I, Filosofie [a] náboženství*. Překlad Jan Blahoslav Kozák a Vlasta Tatjana Miškovská. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

10 Seznam použitých elektronických zdrojů

ALLEMEYER, M.L. Profane hazard or divine judgement? Coping with urban fire in the 17th century. *Historical Social Research* [online]. 2007, 32 (3), 145 - 168. ISSN 09366784. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20762227>.

DYNES R., Russell. The Dialogue Between Voltaire And Rousseau On The Lisbon Earthquake: The Emergence Of A Social Science View. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 18 [online]. Dostupné z: <http://www.ijmed.org/articles/166/download/>.

LONERGAN, David. *Natural Disasters and Man-Made Catastrophes* [online]. 2011, 17(3-4), 131-137 [cit. 2018-06-22]. DOI: 10.1080/02763915.2011.637419. ISSN 0276-3915. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02763915.2011.637419>.

STUBER, MARTIN. Divine Punishment or Object of Research? The Resonance of Earthquakes, Floods, Epidemics and Famine in the Correspondence Network of Albrecht Von Haller. *Environment and History* [online], vol. 9, no. 2, 2003. Dostupné z: www.jstor.org/stable/20723283.